

2012•2013

FACULTEIT RECHTEN

master in de rechten: rechtsbedeling

Masterproef

Arbeid verricht door een ongehuwd samenwonende partner
in de handelszaak van de andere partner

Promotor :
Prof. dr. Marie-Antoinette TORFS

Dorien Menten

*Masterproef voorgedragen tot het bekomen van de graad van master in de rechten ,
afstudeerrichting rechtsbedeling*

De transnationale Universiteit Limburg is een uniek samenwerkingsverband van twee universiteiten
in twee landen: de Universiteit Hasselt en Maastricht University.

Universiteit Hasselt | Campus Hasselt | Martelarenlaan 42 | BE-3500 Hasselt
Universiteit Hasselt | Campus Diepenbeek | Agoralaan Gebouw D | BE-3590 Diepenbeek

2012•2013

FACULTEIT RECHTEN

master in de rechten: rechtsbedeling

Masterproef

Arbeid verricht door een ongehuwd samenwonende partner
in de handelszaak van de andere partner

Promotor :
Prof. dr. Marie-Antoinette TORFS

Dorien Menten

*Masterproef voorgedragen tot het bekomen van de graad van master in de rechten ,
afstudeerrichting rechtsbedeling*

Inhoudstafel

I.	Inleiding	5
	A. Onderwerp	5
	B. Stand van zaken	5
	1. België	5
	a) <i>Wettelijke samenwoning</i>	6
	b) <i>Feitelijk samenwoning</i>	7
	2. Nederland	8
	a) <i>Geregistreerd partnerschap</i>	8
	b) <i>Het niet-wettelijk geregelde samenwonen</i>	9
	C. Probleemstelling	9
	D. Onderzoeksvraag en subonderzoeksvragen	10
	E. Onderzoeksmethode	10
II.	Vermogensrechtelijk effect	11
	A. Wettelijke samenwoning	11
	1. Algemeen	11
	2. Vergoeding?	12
	a) <i>Verrijking zonder oorzaak</i>	12
	b) <i>Redelijkheid en billijkheid</i>	13
	B. Feitelijke samenwoning	14
	1. Algemeen	14
	2. Vergoeding?	17
	a) <i>Verrijking zonder oorzaak</i>	17
	b) <i>Natuurlijke verbintenis</i>	18
	c) <i>Onverschuldigde betaling</i>	20
	d) <i>Kostenleer</i>	20
	e) <i>Lening</i>	21
	f) <i>Schenking</i>	21
	g) <i>Redelijkheid en billijkheid</i>	22
	C. Nederland	22
	1. <i>Geregistreerd partnerschap</i>	22
	2. <i>Het niet-wettelijk geregelde samenwonen</i>	23
III.	Vennootschapsrechtelijk effect	29
	A. <i>Huwelijk – Wettelijk stelsel</i>	30
	B. <i>Huwelijk – Scheiding van goederen</i>	31
	C. <i>Ongehuwd samenwonenden</i>	32

1.	Wettelijke samenwoning	32
2.	Feitelijke samenwoning	33
IV.	Regelingen bij overeenkomst	37
A.	De samenlevingsovereenkomst	37
1.	Geldigheid	37
2.	Vorm	38
a)	<i>Wettelijke samenwoning</i>	38
b)	<i>Feitelijke samenwoning</i>	39
3.	Inhoud	39
a)	<i>Beperkingen</i>	40
b)	<i>Mogelijke bedingen</i>	41
i)	Primair stelsel	41
ii)	TIGV	41
iii)	Beheer	42
iv)	Bewijs	42
v)	Verrekenbeding	43
vi)	Schadebeding	45
B.	Overeenkomst omtrent de medewerking van de niet-beroepsactieve echtgenoot in het beroep van de partner	46
C.	Maatschap	46
V.	Nood aan een wetgevend ingrijpen?	47
VI.	Besluit	49
VII.	Bibliografie	51
A.	België	51
1.	Wetgeving	51
2.	Parlementaire stukken	51
3.	Rechtspraak	51
4.	Rechtsleer	53
a)	<i>Artikels</i>	53
b)	<i>Bijdragen</i>	56
c)	<i>Boeken</i>	60
B.	Nederland	62
1.	Wetgeving	62
2.	Rechtspraak	62

3. Rechtsleer	62
a) <i>Artikels</i>	62
b) <i>Bijdragen</i>	62
c) <i>Boeken</i>	62
d) <i>Onlinebronnen</i>	63

I. Inleiding

A. Onderwerp

Deze masterscriptie behelst een onderzoek over de arbeid geleverd door één van de wettelijk of feitelijk samenwonende partners in de handelszaak van de andere partner. Er zal onderzocht worden aan wie dit inkomen de lege lata toekomt en wat uiteindelijk de meest billijke manier is om het resultaat van deze arbeid toe te wijzen. Voornamelijk zullen de vermogensrechtelijke en de vennootschapsrechtelijke aspecten behandeld worden. Verschillende opties zullen bekeken worden in het kader van een eenmanszaak. De effecten op sociaal en fiscaal vlak vallen buiten het bestek van deze scriptie.¹ De situatie wordt bekeken op verschillende tijdstippen, namelijk bij het aangaan van de samenwoning, tijdens de samenwoning en bij het beëindigen van de samenwoning. Bij de uitwerking van dit onderzoek zal onvermijdelijk de samenlevingsovereenkomst aan bod komen met het oog op het vastleggen van een regeling omtrent de vermogensrechtelijke situatie binnen de relatie. Tijdens het onderzoek zal ook over de grens gekeken worden. Er zal een rechtsvergelijkende studie met Nederland gedaan worden over het geregistreerd partnerschap en het ongehuwd samenwonen dat op generlei wijze wettelijk geregeld is.

B. Stand van zaken

1. België

In België zijn er drie verschillende vormen van samenwonen. Ten eerste is er het huwelijk, waar het in deze masterscriptie hoofdzakelijk niet om draait. Ten tweede is er de wettelijke samenwoning en ten derde is er de feitelijke samenwoning.²

Om de vormen van ongehuwd samenwonen te kunnen onderzoeken is het nuttig om te vergelijken met het huwelijk. Enerzijds heeft men als gehuwden een aantal rechten en plichten, dit is het primair stelsel.³ Anderzijds is men onderworpen aan de regels van het huwelijksvermogensstelsel dat men kan kiezen. Dit is het secundair stelsel. Als de gehuwden geen huwelijkscontract opstellen,

¹ Zie o.a. C. AERTS, "Moet de keuze van samenlevingsvorm fiscaal neutraal zijn?" (noot onder GwH 2 april 2009), *T.Fam.* 2009, 100-103; P. DE PAGE en A. CULOT (eds.), *Cohabitation légale et cohabitation de fait. Aspects civils et fiscaux*, Louvain-la-Neuve, Anthemis, 2008, 197p.; KONINKLIJKE FEDERATIE VAN BELGISCHE NOTARISSSEN (ed.), *Ongehuwd samenwonen*. Recyclagedagen 1996 van de Nederlandstalige Raad, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1996, 217p. (bijdragen van W. VAN EECKHOUTTE en van E. VAN TRICHT); A. NIJS, "Fiscaliteit en de diverse samenlevingsvormen in België" in C. FORDER en A. VERBEKE (eds.), *Gehuwd of niet: maakt het iets uit?*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 377-397; P. SENAËVE, *Compendium van het Personen- en Familierecht*, Leuven, Acco, 2011, 503; N. TORFS, "Is het nieuwe sociaal statuut voor de meewerkende echtgenoot ook relevant voor het huwelijksvermogenrecht?", *T.Not.* 2006, 303-313; A. UYTENHOVE en E. ALOFS, "Gehuwd of ongehuwd: maakt het iets uit in het Belgische socialezekerheidsrecht" in FORDER, C. en VERBEKE, A. (eds.), *Gehuwd of niet: maakt het iets uit?*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 433-487; N. VANDELANOTTE, *Samenleven en fiscus*, Mechelen, Kluwer, 2010, 172p.; M. VAN HAEGENDOREN (ed.), *Meewerkende echtgenote. Doe je het of doe je het niet?*, Brussel, Nederlandstalige vrouwenraad, 1997, 128p.

² C. DE WULF, "Slotbeschouwingen bij de cyclus "Familiale vermogensplanning in de 21^e eeuw" in *Familiale vermogensplanning, XXXste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 2003-2004*, Mechelen, Kluwer, 2004, 759; Y. LELEU, *Droit des personnes et des familles*, Brussel, Larcier, 2010, p323; W. PINTENS, B., VAN DER MEERSCH en K. VANWINCKELEN, *Inleiding tot het familiaal vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers, 2002, 383.

³ W. PINTENS, C. DECLERCK, J. DU MONGH en K. VANWINCKELEN, *Familiaal Vermogensrecht*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 59-148.

dan zijn zij van rechtswege onderworpen aan het wettelijk stelsel.⁴ Dit is een scheiding van goederen met gemeenschap van aanwinsten. Dit stelsel bestaat uit twee eigen vermogens en één gemeenschappelijk vermogen. Het arbeidsinkomen van beide echtgenoten valt in het gemeenschappelijk vermogen. Dit stelsel gaat dus uit van een solidariteit op het vlak van arbeidsinkomen. Daarnaast bestaan er de conventionele stelsels. Men kan bij huwelijkscontract oneindig veel varianten bedingen op een gemeenschapsstelsel of op een stelsel van scheiding van goederen.⁵ Het stelsel van zuivere scheiding van goederen⁶ valt het beste te vergelijken met het ongehuwd samenwonen op gebied van arbeidsinkomsten. In dit stelsel zijn er standaard twee eigen vermogens, waardoor het arbeidsinkomen in ieders eigen vermogen valt.

a) *Wettelijke samenwoning*

De wettelijke samenwoning is tot stand gekomen door de Wet van 23 november 1998 die in werking getreden is op 1 januari 2000.⁷ Vanaf die datum was het mogelijk voor personen om een wettelijke samenwoning aan te gaan. Dit kan in het kader van een liefdesrelatie, maar ook tussen twee mensen die geen intieme relatie hebben zoals broer en zus of twee vrienden. In dit werk wordt gefocust op het samenwonen van twee partners in een liefdesrelatie, niet op andere mogelijke combinaties van personen die een wettelijke samenwoning kunnen aangaan. Om een wettelijke samenwoning aan te gaan, moet men een verklaring afleggen aan de ambtenaar van de burgerlijke stand overeenkomstig artikel 1476 §1 BW.⁸

De wettelijke samenwoning houdt op te bestaan indien één van de partijen in het huwelijk treedt of overlijdt. Daarnaast kan men de wettelijke samenwoning beëindigen in onderlinge overeenstemming of éézijdig d.m.v. een schriftelijke verklaring van beëindiging voor de ambtenaar van de burgerlijke stand.⁹

Tijdens de samenwoning is men van rechtswege onderworpen aan een aantal dwingende bepalingen. Dit is het primair stelsel dat de rechten, verplichtingen en bevoegdheden van de samenwoners regelt.¹⁰ Dit is een beperkte versie van het primair stelsel dat tussen gehuwden geldt. Het gaat om bepalingen betreffende de bescherming van de gezinswoning, de bijdrage in de lasten van de samenleving en de hoofdelijke aansprakelijkheid voor de gezinsschulden.¹¹ Wat het secundair stelsel betreft, schrijft de wetgever een beperkt stelsel voor in art. 1478 BW dat van aanvullend recht is. Indien de samenwoners geen overeenkomst sluiten omtrent hun

⁴ W. PINTENS, C. DECLERCK, J. DU MONGH en K. VANWINCKELEN, *Familiaal Vermogensrecht*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 150-327.

⁵ W. PINTENS, C. DECLERCK, J. DU MONGH en K. VANWINCKELEN, *Familiaal Vermogensrecht*, 328-331.

⁶ W. PINTENS, C. DECLERCK, J. DU MONGH en K. VANWINCKELEN, *Familiaal Vermogensrecht*, 362-383.

⁷ Wet van 23 november 1998 tot invoering van de wettelijke samenwoning, *BS* 12 januari 1999, art. 1475-1479 BW.

⁸ P. SENAËVE, "Wettelijke samenwoning", *Comm. Pers.*, art. 1475-1479, Antwerpen, Kluwer rechtswetenschappen; B. VINCK, "Overzicht van rechtspraak (2000-2012) – De wettelijke samenwoning", *T.Fam.* 2012, 197.

⁹ Art. 1476 §2 BW.

¹⁰ Art. 1477 BW; W. PINTENS, "Vermogensrechtelijke gevolgen van ongehuwd samenwonen. De wettelijke samenwoning" in W. PINTENS (ed.), *Themis 2000-2001 Familiaal vermogensrecht*, Brugge, Die Keure, 2001, 7-13.

¹¹ W. PINTENS, C. DECLERCK, J. DU MONGH en K. VANWINCKELEN, *Familiaal Vermogensrecht*, 487-488; N. TORFS en E. VAN SOEST, "De redactie van een samenlevingsovereenkomst (wettelijke samenwoning)" in L. WEYTS, A. VERBEKE en E. GOOVAERTS (eds.), *Actualia Familiaal Vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, 64; B. VINCK, "Overzicht van rechtspraak (2000-2012) – De wettelijke samenwoning", *T.Fam.* 2012, 197-198.

vermogensrechtelijke situatie, is deze bepaling van toepassing. Men gaat uit van een vermoeden van onverdeeldheid, tenzij een partner zijn eigendomsrecht kan bewijzen. De inkomsten uit goederen die eigendom zijn van een partner en de inkomsten uit arbeid zijn eigen aan die partner. Op dit vlak is de vermogensrelatie vergelijkbaar met dat van de zuivere scheiding van goederen bij gehuwden.¹²

De samenwoners kunnen op basis van artikel 1478 lid 4 BW een samenlevingsovereenkomst aangaan met betrekking tot hun vermogensrechtelijke situatie. Deze overeenkomst wordt in authentieke vorm verleden voor de notaris en vermeld in het bevolkingsregister. Zeker indien één van de partners een handelszaak uitbaat, is dit sterk aan te raden. Dit kan bij het aangaan van de wettelijke samenwoning of tijdens de samenwoning. De specifieke voorwaarden en mogelijkheden zullen in het onderdeel over de samenlevingsovereenkomst besproken worden.

b) Feitelijke samenwoning

De feitelijke samenwoning ontstaat door het loutere samenwonen van personen en het kan op elk ogenblik beëindigd worden zonder vormvereisten.¹³ Er wordt door de wetgever geen specifiek primair of secundair stelsel voorzien voor deze samenlevingsvorm. Derhalve zijn de feitelijke samenwoners onderworpen aan het gemeen recht.¹⁴

Zij die voor deze samenlevingsvorm kiezen zouden zich hiervan bewust moeten zijn. Uit de praktijk blijkt echter dat dit niet zo is. Het is ook denkbaar dat men bewust kiest voor een feitelijke samenwoning.

Ten tijde van Napoléon Bonaparte heerste de opvatting 'les concubins se passent de la loi, la loi se désintéresse d'eux'¹⁵, maar geleidelijk aan ontstonden er in de rechtspraak en de rechtsleer opvattingen die toch enige vorm van solidariteit toekennen aan feitelijke samenwonende partners.¹⁶ Op vermogensrechtelijk vlak is men onderworpen aan het gemeen recht als men niets regelt bij overeenkomst.¹⁷ In dat geval heeft iedere partner het exclusieve eigendomsrecht over de goederen die zij bezitten bij het aangaan van de samenwoning en over de goederen die zij in eigen naam verkrijgen gedurende de samenwoning. De goederen die de samenwoners gezamenlijk verwerven tijdens het samenwonen, bezitten zij in onverdeeldheid.¹⁸

Omdat er geen gemeenschappelijk vermogen is, zijn de inkomsten uit arbeid eigen aan de werkende partner. Dit kan tot problemen leiden indien de ene partner samen met de andere partner werkt in de handelszaak die eigendom is van één partner. In de realiteit leven de partners samen en genieten zij samen van de opbrengst uit de handelszaak. Er wordt dan niet altijd een

¹² W. PINTENS, C. DECLERCK, J. DU MONGH en K. VANWINCKELEN, *Familiaal Vermogensrecht*, 364-367.

¹³ P. SENAËVE, *Compendium van het Personen- en Familierecht*, Leuven, Acco, 2011, p. 635.

¹⁴ J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 18; W. PINTENS, C. DECLERCK, J. DU MONGH en K. VANWINCKELEN, *Familiaal Vermogensrecht*, 505-545; P. SENAËVE, *Compendium van het Personen- en Familierecht*, Leuven, Acco, 2011, p. 627.

¹⁵ J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 4; D. PIGNOLET, "Hoe ver reikt de solidariteit tussen feitelijke samenwonende partners?" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 252, K. WILLEMS, *De natuurlijke verbintenissen*, Brugge, Die Keure, 248.

¹⁶ W. PINTENS, C. DECLERCK, J. DU MONGH en K. VANWINCKELEN, *Familiaal Vermogensrecht*, 505-507.

¹⁷ J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p.18.

¹⁸ P. SENAËVE, *Compendium van het Personen- en Familierecht*, Leuven, Acco, 2011, p. 627.

geldelijke vergoeding uitbetaald aan de partner/niet-eigenaar omdat dit praktisch gezien niet wenselijk of mogelijk is bijv. omdat een arbeidsovereenkomst een vorm van ondergeschiktheid vereist, die er wellicht niet is tussen de partners. Vooral bij het einde van de samenwoning zullen er dan discussies ontstaan over de geleverde prestaties in de handelszaak en de vergoeding hiervan en eventuele inbrengen gedaan door de partner die geen eigenaar is.

Deze problemen ontstaan ook in geval er bij een wettelijke samenwoning niets geregeld is.

Er zal in deze scriptie getracht worden een oplossing te bieden voor deze problemen.

2. Nederland

In Nederland kent men ook drie verschillende samenlevingsvormen. Naast het huwelijk bestaat er het wettelijk geregelde geregistreerd partnerschap en het niet-wettelijk geregelde samenwonen.

a) *Het geregistreerd partnerschap*

Sinds 1 januari 1998 kan een koppel een geregistreerd partnerschap aangaan.¹⁹ In tegenstelling tot de wettelijke samenwoning in België, is dit een afzonderlijke burgerlijke staat naast het huwelijk. De rechtsgevolgen van het geregistreerd partnerschap zijn grotendeels dezelfde als die van het huwelijk. Art. 1:80b van het Burgerlijk Wetboek verklaart namelijk de titels 6, 7 en 8 van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek m.b.t. het huwelijk van toepassing op deze samenlevingsvorm.²⁰ Zo zijn geregistreerde partners ook onderworpen aan een aantal dwingende rechten en plichten.²¹ In Titel 1.7 vindt men de vermogensrechtelijke regels terug m.b.t. de wettelijke gemeenschap van goederen.²² In beginsel zal tussen de geregistreerde partners een algehele gemeenschap van goederen ontstaan.²³ Indien de partners geen gemeenschap van goederen wensen, kunnen zij hiervan afwijken d.m.v. registratievoorwaarden/partnerschapsvoorwaarden. Deze voorwaarden moeten bij notariële akte vastgelegd worden. Dit kan zowel bij het aangaan ervan als tijdens het geregistreerd partnerschap.²⁴ Het geregistreerd partnerschap eindigt door het overlijden van een partner, de omzetting van het geregistreerd partnerschap in een huwelijk, de afwezigheid van een partner

¹⁹ W. KOLKMAN, B. REINHARTZ, L. VERSTAPPEN en I. VAN VIJFEIJKEN (red.), *Tekst en commentaar. Erfrecht. Relatievermogensrecht.*, Deventer, Kluwer, 2010, p. 321.

²⁰ K. BOELE-WOELKI, I. CURRY-SUMMER, M. JANSEN en W. SCHRAMA, *Huwelijk of geregistreerd partnerschap?*, Deventer, Kluwer, 2007, 23; J. GERLO, *Over wettelijke samenlevingsvormen in België, Frankrijk en Nederland*, Antwerpen, Kluwer, 2001, 7; A. HEIDA, *Gids geregistreerd partnerschap*, Deventer, Kluwer, 2000, p. 19; F. SCHONEWILLE, "Geregistreerd partnerschap", in F. SCHONEWILLE, *Relatievermogensrecht geschetst*, Nijmegen, Ars aequi libri, 2011, 233.

²¹ Titel 1.6 BW; K. BOELE-WOELKI, I. CURRY-SUMMER, M. JANSEN en W. SCHRAMA, *Huwelijk of geregistreerd partnerschap?*, Deventer, Kluwer, 2007, 23-24.

²² K. BOELE-WOELKI, "Redelijkheid en billijkheid in het vermogensrecht van echtgenoten en samenlevers: moeten maatregelen genomen worden bij koude uitsluiting?" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2011*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 357.

²³ A. HEIDA, *Gids geregistreerd partnerschap*, Deventer, Kluwer, 2000, 20; W. KOLKMAN, B. REINHARTZ, L. VERSTAPPEN en I. VAN VIJFEIJKEN (red.), *Tekst en commentaar. Erfrecht. Relatievermogensrecht.*, Deventer, Kluwer, 2010, p. 326.

²⁴ A. HEIDA, *Gids geregistreerd partnerschap*, Deventer, Kluwer, 2000, 20.

waarna de andere partner een ander geregistreerd partnerschap of huwelijk aangaat en door ontbinding door de rechter op verzoek van één of beide partners.²⁵

b) *Het niet-wettelijk geregelde samenwonen*

Als de samenwoners niet gehuwd zijn en geen geregistreerd partnerschap zijn aangegaan, zijn zij louter samenwonend.²⁶ Hieraan is geen wettelijk bepaald rechtsgevolg verbonden.²⁷ Het algemeen verbintenissen- en goederenrecht is op hen van toepassing.²⁸ Er kan uiteraard wel een samenlevingscontract bedongen worden.²⁹ De meest verregaande overeenkomst is het schriftelijke notariële samenlevingscontract. Hierin kunnen de verschillende aspecten van het samenleven geregeld worden in zoverre dat dit niet strijdig is met de openbare orde of de goede zeden. Als er helemaal niets geregeld is, zal de rechter in concreto nagaan of er toch geen impliciete samenlevingsovereenkomst ontstaan is door het samenwonen. Men gaat er immers van uit dat samenwonen niet kan zonder duidelijke afspraken. De rechter zal dan rekening houdend met de bedoeling van de partijen en de redelijkheid en billijkheid oordelen of er omtrent het betwiste aspect een contract ontstaan is.³⁰

C. Probleemstelling

Het feit dat er geen dwingend vermogensrechtelijk stelsel is zoals bij het huwelijk, zorgt ervoor dat op dit vlak zowel de wettelijk samenwonenden als de feitelijk samenwonenden onderworpen zijn aan het gemeen recht.

Dit leidt tot rechtsonzekerheid omdat er onenigheid heerst binnen de rechtsleer over de toepassing van dit gemeen recht. Vooral bij de beëindiging van de relatie zal dit problemen opleveren indien er niets geregeld is. Een oplossing hiervoor is het opstellen van een samenlevingscontract maar in sommige gevallen kan het net de wens van de samenwonenden zijn om niet onderworpen te zijn aan enige regeling.

Specifiek in de situatie waarin de ene partner in de handelszaak van de andere partner werkt, is er nood aan enige regeling. Er kunnen hierbij immers situaties ontstaan die de meewerkende partner ernstig benadelen en dan vooral bij de beëindiging van het samenleven.

²⁵ K. BOELE-WOELKI, I. CURRY-SUMMER, M. JANSEN en W. SCHRAMA, *Huwelijk of geregistreerd partnerschap?*, Deventer, Kluwer, 2007, 35; A. HEIDA, *Gids geregistreerd partnerschap*, Deventer, Kluwer, 2000, p. 41 e.v.; F. SCHONEWILLE, "Geregistreerd partnerschap", in F. SCHONEWILLE, *Relatievermogensrecht geschetst*, Nijmegen, Ars aequi libri, 2011, 234-236

²⁶ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 12.

²⁷ F. SCHONEWILLE, *Partijautonomie in het relatievermogensrecht*, Apeldoorn, Maklu, 2011, 299.

²⁸ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 23; W. SCHRAMA, "Relatievermogensrecht voor ongehuwde samenlevers", in F. SCHONEWILLE, *Relatievermogensrecht geschetst*, Nijmegen, Ars aequi libri, 2011, 237.

²⁹ W. SCHRAMA, "Relatievermogensrecht voor ongehuwde samenlevers", in F. SCHONEWILLE, *Relatievermogensrecht geschetst*, Nijmegen, Ars aequi libri, 2011, 240-241 en 255-256.

³⁰ W. SCHRAMA, *De niet-huwelijkse samenleving in het Nederlandse en Duitse recht*, Deventer, Kluwer, 2004, p. 373-387.

D. Onderzoeksvraag en subonderzoeksvragen

De centrale onderzoeksvraag van dit onderzoek is: Wat is de meest billijke manier om het resultaat van de arbeid geleverd door de ene partner in de handelszaak van de andere partner toe te wijzen binnen de wettelijke samenwoning en binnen de feitelijke samenwoning?

Via volgende subonderzoeksvragen zal getracht worden om de hoofdvraag te beantwoorden.

1. Voor welke partner is het resultaat van de arbeid?
2. Wat is het effect hiervan op vermogensrechtelijk vlak?
3. Wat zijn de gevolgen van een eenmanszaak?
4. Kunnen partijen bij overeenkomst het lot van het resultaat van deze arbeid regelen: wat is inhoudelijk mogelijk en wenselijk en welke vormvereisten zijn gesteld?
5. Hoe gaat men met dit probleem om in Nederland?
6. Is er nood aan een wettelijke regeling?

E. Onderzoeksmethode

Vooreerst zal er een omstandige studie gebeuren van rechtsleer over de vermogensrechtelijke situatie van de samenwoners en dan specifiek op het vlak van arbeidsinkomen. Er zal ook gezocht worden naar rechtspraak op dit vlak.

Om een eventuele oplossing aan te reiken zal aan rechtsvergelijking met Nederland gedaan worden, omdat Nederland een meer uitgebouwd systeem van de ons bekende wettelijke samenwoning heeft, namelijk het geregistreerd partnerschap.

II. Vermogensrechtelijk effect

A. Wettelijke samenwoning

1. Algemeen

Nadat de samenwoners een verklaring van wettelijke samenwoning afgelegd hebben voor de ambtenaar van de burgerlijke stand, overeenkomstig art. 1476 BW, zijn zij onderworpen aan het primaire en het beperkte secundaire stelsel uit resp. art. 1477 en art. 1478 BW. Dit beperkte secundaire stelsel houdt in dat iedere partner zijn goederen behoudt waarvan hij/zij reeds eigenaar was voor de verklaring alsook de inkomsten hieruit en de opbrengsten uit arbeid.³¹ Het betreft m.a.w. een regeling van scheiding van goederen met een vermoeden van onverdeeldheid.³² De wet vertrekt van een vermoeden van onverdeeldheid dat weerlegd kan worden door het bewijs van exclusieve eigendom.³³ ³⁴ De goederen die gezamenlijk aangekocht worden of waarvan geen van beiden de exclusieve eigendom kan bewijzen, behoren aan de partners in onverdeeldheid toe.³⁵ Hieruit kan afgeleid worden dat, indien men niets anders overeenkomt, de handelszaak op naam van één van de partners, mits bewijs, exclusief aan hem/haar toebehoort net zoals de inkomsten en de opbrengsten hieruit.

Het feit dat de arbeidsinkomsten eigen zijn, is een probleem wanneer de ene partner zonder vergoeding werkt in de handelszaak van de andere partner. Alle opbrengsten uit de handelszaak komen dan alleen toe aan de eigenaar van de handelszaak.

Er zijn tal van mogelijkheden om de vermogensrechtelijke situaties tussen de partners conventioneel te regelen (zie infra), maar in de praktijk wordt er echter niet altijd iets voorzien. De partners leven dan samen van de opbrengst van de handelszaak, zonder uitdrukkelijk een vergoeding te voorzien voor de geleverde arbeid. In dit geval kan er bij het beëindigen van de relatie betwisting ontstaan m.b.t. de vergoeding van de geleverde arbeid.

³¹ Art. 1478 lid 1 BW; R. BARBAIX en A. VERBEKE, *Beginselen relatievermogensrecht*, Brugge, Die Keure, 2012, p.265-266; H. CASMAN, "Gehuwd, wettelijk of feitelijk samenwonend: wat maakt het uit? Vermogensrechtelijke aspecten, andere dan bij overlijden" in C. FORDER en A. VERBEKE (eds.), *Gehuwd of niet: maakt het iets uit?*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 162; B. VINCK, "Overzicht van rechtspraak (2000-2012) – De wettelijke samenwoning", *T.Fam.* 2012, 198.

³² H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 218-219.

³³ V. ALLAERTS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2010*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 46; H. CASMAN, "Gehuwd, wettelijk of feitelijk samenwonend: wat maakt het uit? Vermogensrechtelijke aspecten, andere dan bij overlijden" in C. FORDER en A. VERBEKE (eds.), *Gehuwd of niet: maakt het iets uit?*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 163.

³⁴ Hiertoe worden de gemeenrechtelijke bewijsregels gebruikt uit art. 1325 e.v., H. CASMAN, "Gehuwd, wettelijk of feitelijk samenwonend: wat maakt het uit? Vermogensrechtelijke aspecten, andere dan bij overlijden" in C. FORDER en A. VERBEKE (eds.), *Gehuwd of niet: maakt het iets uit?*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 165; H. CASMAN, "Recente ontwikkelingen in het familiaal vermogensrecht: beëindiging van de relatie tussen ongehuwde samenwoners" in F. MOEYKENS (ed.), *De Praktijkjurist X*, Gent, Story, 2006, 15-18; N. TORFS en E. VAN SOEST, "De redactie van een samenlevingsovereenkomst (wettelijke samenwoning)" in L. WEYTS, A. VERBEKE en E. GOOVAERTS (eds.), *Actualia Familiaal Vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, 73; B. VAN DEN HOUTE, "Hoe anticiperen op financiële geschillen tussen samenwoners?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 200.

³⁵ H. CASMAN, "Recente ontwikkelingen in het familiaal vermogensrecht: beëindiging van de relatie tussen ongehuwde samenwoners" in F. MOEYKENS (ed.), *De Praktijkjurist X*, Gent, Story, 2006, 5-6.

De meewerkende partner kan op verschillende manieren vergoed worden voor zijn prestaties in de handelszaak van zijn partner. Dit kan bijvoorbeeld d.m.v. een loon. Een loon is echter niet altijd mogelijk, want hiervoor is een arbeidsovereenkomst nodig met de vereiste band van ondergeschiktheid.³⁶ Het is toch denkbaar dat de partners reeds samenwerkten in de handelszaak voor dat zij een relatie aangingen. Als er binnen de professionele relatie niets verandert, kan deze arbeidsovereenkomst m.i. blijven bestaan.

Omdat er geen wettelijke bepaling is die enige verrekening bij het einde van de relatie voorschrijft, zoals bij het huwelijk, moet er teruggegrepen worden naar het gemeen recht. In de rechtspraak worden verschillende gemeenrechtelijke figuren aangewend om tot een oplossing te komen. Hieronder volgt een uiteenzetting van mogelijke rechtsgronden waarop de meehelpende partner zich kan baseren om een vergoeding te krijgen voor zijn geleverde arbeid. De belangrijkste rechtsgrond in deze problematiek is de verrijking zonder oorzaak. Er zijn nog andere gronden mogelijk zoals degene die besproken worden bij de feitelijke samenwoning. Doorgaans wordt aangenomen dat de meewerkende partner een vergoeding moet krijgen voor de geleverde arbeid, ongeacht de samenlevingsvorm van de partners.

Bij problemen tijdens de samenwoning betreffende de persoon en de goederen van de samenwonenden en van de kinderen alsook m.b.t. wettelijke en contractuele verplichtingen van de samenwonenden is het mogelijk om naar vrederechter te stappen om dringende en voorlopige maatregelen te vragen. Ook na de beëindiging van de samenwoning, overeenkomstig art. 1476 § 2 zesde lid BW, is dit nog mogelijk indien aan de voorwaarden voldaan is.³⁷

Met het oog op de komst van de Familie- en Jeugdrechtbank zullen deze bevoegdheden verschuiven van de vrederechter naar de familierechtbank.³⁸

2. Vergoeding?

a) Verrijking zonder oorzaak

Net zoals bij het huwelijk met het stelsel van scheiding van goederen zal een vordering tot vergoeding van arbeid tussen samenwoners gegrond kunnen worden op basis van de verrijking zonder oorzaak.³⁹

³⁶ J. CLESSE en V. LAUVAUX, "Le contrat de travail entre époux" in JEUNES BARREAU DE LIEGE, *La liquidation des régimes de séparation de biens*, Luik, Jeune Barreau, 2000, 101-119.

³⁷ Art. 1479 derde lid BW; E. GOOSSENS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2011*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 68-69; P. SENAEVE, F. SWENNEN en G. VERSCHULDEN (eds.), *De beëindiging van de tweerelatie*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 259-268; N. TORFS en E. VAN SOEST, "De redactie van een samenlevingsovereenkomst (wettelijke samenwoning)" in L. WEYTS, A. VERBEKE en E. GOOVAERTS (eds.), *Actualia Familiaal Vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, 64-65; J. VERSTRAETE, "Beschermingstechnieken (andere dan tontine- en aanwasbedingen) tussen ongehuwd samenwonenden" in K. MATTHIJS, J. VERSTRAETE en J. BAEL, *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 43; B. VINCK, "Overzicht van rechtspraak (2000-2012) – De wettelijke samenwoning", *T.Fam.* 2012, 199-202.

³⁸ Art. 106 en art. 134 Wetsontwerp betreffende de invoering van een familie- en jeugdrechtbank, *Parl.St.* Kamer 2011-2013, nr. 682/018, p. 32.

³⁹ C. GOUX, "Enrichissement sans cause, concubinage et cohabitation légale: conséquences de la loi réglant la cohabitation légale sur l'application de l'action de in rem verso", *TBBR* 2001, 4 e.v.; N. TORFS, "De handelszaak

Aan de verrijking zonder oorzaak zijn een aantal voorwaarden verbonden.⁴⁰ Er moet een verrijking zijn, een verarming en een correlatie hiertussen. Noch voor de verrijking en noch voor de verarming mag er een juridische oorzaak zijn. Ten slotte mag er ook geen andere mogelijke rechtsgrond zijn waar men zich op zou kunnen baseren (zie infra).

Tussen wettelijk samenwonenden geldt de bijdrageplicht uit art. 1477 §3 BW. Hier kan een analogische redenering gevolgd worden als bij het huwelijk. Daar wordt ook gekeken of de hulp in de zaak kadert in de hulp- en bijdrageplicht tussen de echtgenoten of dat deze overschreden wordt. Er kan daarvoor nagegaan worden of de partner sporadisch dan wel structureel in de handelszaak meehelpt.⁴¹ Indien de partner slechts sporadisch in de handelszaak meehelpt, zal dit eerder kaderen binnen de bijdrageplicht. De verrijking zonder oorzaak kan slechts toegepast worden voor het gedeelte dat de normale bijdrage in de lasten van de samenleving overschrijdt. Indien de partner structureel meewerkt in de handelszaak, moet hier een vergoeding tegenover staan. Voor een uitgebreide bespreking van de verrijking zonder oorzaak wordt verwezen naar de vermogensrechtelijke effecten van de feitelijke samenwoning.

b) Redelijkheid en billijkheid

Het is geen bron van recht, maar toch wordt het wel eens toegepast in de rechtspraak. Zo bijvoorbeeld in een zaak over onderhoudsgeld na de beëindiging van een wettelijke samenwoning.⁴² De beslissing in deze zaak tot het toekennen van een onderhoudsbijdrage om in een overbrugging te zien voor de zwakkere partner was volgens mij terecht. Met de gekozen rechtsgrond ben ik het echter niet eens. De vrederechter had hier beter gekozen voor bijvoorbeeld de natuurlijke verbintenis (zie infra).

O.a. BUYSSSENS staat eerder negatief tegenover het gebruik van deze figuur. Hij stelt dat koppels bewust moeten kiezen onder welke samenlevingsvorm ze willen samenleven en dan ook alle rechtsgevolgen hiervan ondergaan. Voor de wetgever is er ook geen reden om in te grijpen in mogelijk onbillijke situaties.⁴³ Het is eerder onwaarschijnlijk dat een rechter in België een vergoeding zal toekennen voor de geleverde arbeid van een meewerkende partner in de handelszaak van de andere partner.

en het huwelijksvermogensrecht. Enkele capita selecta" in F. BOUCKAERT, J., BYTTEBIER, B. DU LAING en H. PELGROMS, *Notariële aspecten van de handelszaak en de handelshuur*, Antwerpen, Maklu, 2005, 214-217; B. WYLLEMAN, "Vergoedingen van prestaties voor familie of vrienden op basis van zaakwaarneming of vermogensvershuiving zonder oorzaak" (noot onder Brussel 3 juni 1996), *AJT* 1996-1997, 330.

⁴⁰ H. CASMAN, "Recente ontwikkelingen in het familiaal vermogensrecht: beëindiging van de relatie tussen ongehuwde samenwoners" in F. MOEYKENS (ed.), *De Praktijkjurist X*, Gent, Story, 2006, 20-21; J. VERSTRAETE, "Beschermingstechnieken (andere dan tontine- en aanwasbedingen) tussen ongehuwd samenwonenden" in K. MATTHIJS, J. VERSTRAETE en J. BAEL, *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 72.

⁴¹ N. TORFS, "De handelszaak en het huwelijksvermogensrecht. Enkele capita selecta" in F. BOUCKAERT, J., BYTTEBIER, B. DU LAING en H. PELGROMS, *Notariële aspecten van de handelszaak en de handelshuur*, Antwerpen, Maklu, 2005, 209-210.

⁴² Vred. Zelzate 7 juli 2009, nr. 09A449, *onuitg.*; E. GOOSSENS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2011*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 69-70.

⁴³ F. BUYSSSENS, "Wettelijke samenwoning: het recht is geen zaak van billijkheid", *T.Fam.* 2009, 65-66.

B. Feitelijke samenwoning

1. Algemeen

Aangezien er in de wet geen primair of secundair stelsel voorzien is voor feitelijk samenwonenden zijn zij onderworpen aan het gemeen recht.⁴⁴ Een toepassing naar analogie met het specifiek vermogensrechtelijk statuut tussen gehuwden is uitgesloten.⁴⁵ Dit heeft tot gevolg dat iedere partner zijn goederen behoudt alsook de inkomsten hieruit en de opbrengsten hiervan.⁴⁶ Daarnaast kunnen er tussen de feitelijk samenwonenden ook onverdeelde bestanden bestaan zoals in het geval waarbij de partners samen een (onroerend) goed aankopen.⁴⁷

Bij deze samenlevingsvorm bestaat er geen wettelijk vermoeden van onverdeelde bestanden, maar indien geen van beide partners zijn exclusieve eigendom kan bewijzen, ontstaat er een feitelijk vermoeden van onverdeelde bestanden dat weerlegd kan worden.⁴⁸

Sommige auteurs spreken van een vermoeden van onverdeelde bestanden dat ontstaat door het gezamenlijk bezit van een goed. Dit zal echter niet tegenwerpelijk zijn aan derden wegens de afwezigheid van een wettelijke grondslag.⁴⁹ Anderen werpen op dat feitelijke samenwoners zich niet kunnen beroepen op art. 2279 lid 1 BW om eigendomsaanspraken te bewijzen omwille van het ondeugdelijk karakter van het bezit omdat het bezit door de samenwoning dubbelzinnig geworden is.⁵⁰

Indien een feitelijke onverdeelde bestanden ontstaat doordat geen van beide partners de exclusieve eigendom kan bewijzen, kan men de onverdeelde bestanden vorderen op basis van art. 815 lid 1 BW en dan zal het onverdeelde goed tussen de twee partners in principe bij helften verdeeld worden.⁵¹

⁴⁴ Ook na de beëindiging van de samenwoning is dit het geval zoals bevestigd in een arrest van het Hof van Cassatie van 6 mei 2010, C090095N; V. ALLAERTS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2010*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 49; W. PINTENS, B., VAN DER MEERSCH en K. VANWINCKELEN, *Inleiding tot het familiaal vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers, 2002, 383.

⁴⁵ Gent 25 november 2004, *NJW* 2005, 805; J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 18; D. PINOLET, "Hoe ver reikt de solidariteit tussen feitelijke samenwonende partners?" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 251-252.

⁴⁶ R. BARBAIX en A. VERBEKE, *Beginnelen relatievermogensrecht*, Brugge, Die Keure, 2012, p.277.

⁴⁷ Antwerpen 9 februari 2005, *NJW* 2006, 508, noot G. VERSCHULDEN; Gent 25 november 2004, *NJW* 2005, 804, noot G. VERSCHULDEN; H. CASMAN, "Recente ontwikkelingen in het familiaal vermogensrecht: beëindiging van de relatie tussen ongehuwde samenwoners" in F. MOEYKENS (ed.), *De Praktijkjurist X*, Gent, Story, 2006, 21-24.

⁴⁸ Antwerpen 6 maart 2002, *NJW* 2002, 26; Gent 24 november 2004, *NJW* 2005, 805; Luik 18 januari 2005, *RTDF* 2007, 563, noot F. TAINMONT; Antwerpen 9 februari 2005, *NJW* 2006, 508, noot Verschelden; Bergen 27 juni 2006, *JT* 2006, 626, *JLMB* 2007, 58 en *RGEN* 2007, 151; Brussel 13 november 2007, 2002/AR/2149; Gent 6 november 2008, 2007/AR/2824; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2009*, Antwerpen, Intersentia, 2009, 68; E. GOOSSENS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2011*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 71-72; W. PINTENS, C. DECLERCK, J. DU MONGH en K. VANWINCKELEN, *Familiaal Vermogensrecht*, 515; B. VAN DEN HOUTE, "Hoe anticiperen op financiële geschillen tussen samenwoners?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 196.

⁴⁹ R. BARBAIX en A. VERBEKE, *Beginnelen relatievermogensrecht*, Brugge, Die Keure, 2012, p.277.

⁵⁰ Luik 24 december 2003, *JT* 2004, 406; Bergen 4 oktober 2004, *Rev.trim.dr.fam.* 2005, 885 en *JLMB* 2006, 990; Antwerpen 5 december 2006, *NJW* 2007, 414; Rb. Veurne 27 mei 2004, *TGR* 2004, 191; Vred. Oudenaarde-Kruishoutem 7 juni 2007, *T.Vred.* 2009, 163; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2009*, Antwerpen, Intersentia, 2009, 67; J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 20; B. VAN DEN HOUTE, "Hoe anticiperen op financiële geschillen tussen samenwoners?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 200.

⁵¹ J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 18-19 en 42-43.

Hier schuilt het verschil met een mogelijke conventionele onverdeeldheid (zie infra). De partners kunnen overeenkomen dat zij een bepaalde bestemming geven aan de onverdeeldheid, waardoor zij niet meer te allen tijde de onverdeeldheid kunnen vorderen. Althans is volgens de traditionele meerderheidsvisie de mogelijkheid om te allen tijde de verdeling te vorderen uit art. 815 lid 1 B.W. uitgesloten wanneer de onverdeeldheid vrijwillig ontstaan is. De partijen hebben de mogelijkheid gehad om het lot van de onverdeeldheid te regelen bij overeenkomst. Daartegenover staat de moderne minderheidsvisie die pleit voor de toepassing van art. 815 lid 1 BW op conventionele onverdeeldheden. Slechts indien er een overeenkomst is om de verdeling een bepaalde tijd uit te stellen zoals in art. 815 lid 2 BW, zal de uitonverdeeldheidstreding gedurende de overeengekomen tijd, die maximaal vijf jaar mag zijn, niet mogelijk zijn.

Bovendien bepaalt ook artikel 1469 BW dat echtgenoten gehuwd onder het stelsel van scheiding van goederen te allen tijde de verdeling kunnen vorderen van hun onverdeelde goederen. Deze mogelijkheid moet er m.i. ook zijn voor feitelijk samenwonenden.

Wat intern afgesproken wordt, zou het verhaalsobject van schuldeisers niet mogen verkleinen, tenzij deze beperking in de wet is ingeschreven zoals art. 815 tweede lid BW.⁵² Het feit dat er een onverdeeldheid is of niet, is van belang voor mogelijke schuldeisers. Op basis van art. 7 van de Hypotheekwet kunnen zij hun vorderingen verhalen op alle goederen van de schuldenaar.⁵³ Een onverdeeldheid zal eerst verdeeld moeten worden vooraleer de schuldvorderingen verhaald kunnen worden op het deel van de schuldenaar. Dit is echter niet mogelijk als de partners een overeenkomst gesloten hebben om de verdeling uit te stellen zoals in art. 815 lid 2 BW.

Om de exclusieve eigendom van een goed te bewijzen zou men de herkomst van de aangewende middelen kunnen nagaan. (onderscheid roerende-onr-geld?)

Hier bestaan twee strekkingen in de rechtsleer. De eerste, klassieke, strekking verdedigt dat de herkomst van de gelden een vermogensrechtelijke invloed heeft, maar geen zakenrechtelijke werking.⁵⁴ In dat geval wordt degene die de goederen in eigen naam gekocht heeft, geacht de eigenaar te zijn. Uit het feit dat de aankoopfactuur op naam van één partner staat kan volgens sommigen een vermoeden afgeleid worden dat deze persoon hiervan eigenaar is.⁵⁵ Daartegenover

⁵² H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 237-238; A. VERBEKE, "Scheiding van goederen en onverdeeldheden. Over de rechtsgeldigheid van een TIGV", *T.Not.* 2011, 182+184-188.

⁵³ Cass. 10 juni 1976, *Pas.* 1976, I, 1101, *RW* 1976-77, 601, noot en *JT* 1976, 563; J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 37-38; C. FORDER, "Ongehuwd samenwonen en vermogensrecht: een waaier van mogelijkheden", *TEP* 2006, 349-350.

⁵⁴ Bergen 4 oktober 2004, *Rev.trim.dr.fam.* 2005, 885 en *JLMB* 2006, 990; Antwerpen 5 december 2006, *NJW* 2007, 414; Gent 6 november 2008, 2007/AR/2824, onuitg.; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS en J. DU MONGH (eds.), *Patrimonium 2007*, Antwerpen, Intersentia, 2007, 73-74; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2009*, Antwerpen, Intersentia, 2009, 68-69; C. DECLERCK, "Huwten of samenwonen? – Enkele familiaal vermogensrechtelijke aspecten" in C. CASTELEIN, A. VERBEKE en L. WEYTS, *Notariële actualiteit 2009-2010*, Brussel, Larcier, 2010, 88-89; J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 21-22; E. GOOSSENS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2011*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 73; W. PINTENS, C. DECLERCK, J. DU MONGH en K. VANWINCKELEN, *Familiaal Vermogensrecht*, 513-515.

⁵⁵ V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS en J. DU MONGH (eds.), *Patrimonium 2006*, Antwerpen, Intersentia, 2006, 152; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS en J. DU MONGH (eds.), *Patrimonium 2007*, Antwerpen, Intersentia, 2007, 73-74; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 65; J. DU MONGH, I. SAMOY en V.

staat een andere strekking die beweert dat er wel rekening gehouden moet worden met de herkomst van de aangewende middelen.⁵⁶ Zij die deze strekking verdedigen, gaan ervan uit dat de eigendom van een goed bepaald kan worden door de eigendom van de aangewende middelen. Zo stelt CASMAN bijvoorbeeld dat een goed dat aangekocht werd met gelden afkomstig van een bankrekening die slechts op naam van één van de partners staat, exclusief toebehoort aan deze persoon. Dit werd ook al bevestigd door rechtspraak.⁵⁷

M.i. moet de tweede strekking gevolgd worden. Door het samenleven, zullen de vermogens van de partners vaak vermengd worden. Bijvoorbeeld een spaarrekening die reeds van voor de samenleving op naam stond van één partner, maar waar de partners tijdens de samenwoning samen op storten. Indien de betreffende spaarrekening volledig eigen is aan de partner op wiens naam de rekening staat, biedt de gemeenrechtelijke regel soelaas. Deze partner zal dan kunnen bewijzen dat alles wat op deze rekening gestort werd, afkomstig was van eigen opbrengsten. Om louter op basis van een aankoopfactuur te beslissen dat het goed of de gelden op de bankrekening exclusief eigen zijn, is wat kort door de bocht. Uiteraard kan er in een samenlevingsovereenkomst een bewijsregeling bedongen worden, zie infra.

In geval van onenigheid bij de beëindiging van de relatie kan men bij een crisissituatie naar de kortgedingrechter stappen overeenkomstig art. 584 Ger. W.. Om de gegrondheid van de vordering te bekomen moet men wel de spoedeisendheid aantonen.⁵⁸ Is er geen spoedeisendheid, dan kan men m.b.t. een geschil over de verdeling van de goederen naar de burgerlijke rechtbank.⁵⁹ Na de inwerkingtreding van de wet tot invoering van een familie- en jeugdrechtbank blijft dit zo. De wetgever heeft er voor gekozen om de feitelijke samenwoning buiten de familierechtbank te houden.

ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 21; C. FORDER, "Ongehuwd samenwonen en vermogensrecht: een waaier van mogelijkheden", *TEP* 2006, 348; B. VAN DEN HOUTE, "Hoe anticiperen op financiële geschillen tussen samenwoners?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 196.

⁵⁶ Antwerpen 5 december 2006, *NJW* 2007, 414, noot G. VERSCHELDEN; Gent 21 april 2009, *P&B* 2010, 179; Rb. Oudenaarde 19 september 2005, *RABG* 2006, 778; C. DECLERCK, "Huwten of samenwonen? – Enkele familiaal vermogensrechtelijke aspecten" in C. CASTELEIN, A. VERBEKE en L. WEYTS, *Notariële actualiteit 2009-2010*, Brussel, Larcier, 2010, 89-90; V. DEHALLEUX, "Propriété et union libre: vers un affaiblissement de la prevue par le titre", *TBBR* 2004, 252; B. VAN DEN HOUTE, "Hoe anticiperen op financiële geschillen tussen samenwoners?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 200; W. PINTENS, B. VAN DER MEERSCH en K. VANWINCKELEN, *Inleiding tot het familiaal vermogensrecht*, Leuven, UP, 2002, 389-390.

⁵⁷ Gent 6 januari 2005, *NJW* 2006, 76; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS en J. DU MONGH (eds.), *Patrimonium 2007*, Antwerpen, Intersentia, 2007, 73-74; H. CASMAN, "Recente ontwikkelingen in het familiaal vermogensrecht: beëindiging van de relatie tussen ongehuwde samenwoners" in F. MOEYKENS (ed.), *De Praktijkjurist X*, Gent, Story, 2006, 7; J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 20-21.

⁵⁸ J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 38-40; P. SENAËVE, F. SWENNEN en G. VERSCHELDEN (eds.), *De beëindiging van de tweerelatie*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 269-279.

⁵⁹ V. ALLAERTS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2010*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 48; H. CASMAN, "Recente ontwikkelingen in het familiaal vermogensrecht: beëindiging van de relatie tussen ongehuwde samenwoners" in F. MOEYKENS (ed.), *De Praktijkjurist X*, Gent, Story, 2006, 5-10; E. GOOSSENS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2011*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 70-71.

Indien de samenwoning beëindigd wordt en er uit deze samenleving onverdeeldheden ontstaan zijn, is de gerechtelijke vereffening en verdeling mogelijk.⁶⁰

2. Vergoeding?

In de rechtspraak worden verschillende gemeenrechtelijke figuren aangewend om een oplossing te bieden aan de vermogensverschuivingen die gebeurd zijn tijdens de samenwoning. Hieronder volgt een opsomming van mogelijke oplossingen.

a) Verrijking zonder oorzaak

De meest ingeroepen rechtsgrond tussen ex-feitelijk samenwonenden om een terugbetaling te bekomen is de verrijking zonder oorzaak.⁶¹ Zodat er een verrijking zonder oorzaak voorhanden is, moet er een verrijking zijn van het ene vermogen waardoor het andere vermogen verarmt en er mag geen juridische oorzaak zijn op het moment van de vermogensverschuiving noch voor de verrijking en noch voor de verarming.⁶² Het is meestal de voorwaarde van afwezigheid van een oorzaak die niet vervuld wordt. Specifiek bij feitelijk samenwonenden zal de rechter vaak een oorzaak zien in deze samenwoning. Er zijn dan ook tal van vonnissen en arresten te vinden die deze redenering volgen.⁶³

In rechtspraak en rechtsleer wordt aangenomen dat er uit het samenleven een natuurlijke verbintenis ontstaat tot bijdrage in de lasten van de samenleving.⁶⁴ Indien de bijdrage geacht wordt te kaderen in deze bijdrageverplichting, bestaat er een oorzaak voor deze bijdrage en zal een vordering op basis van de verrijking zonder oorzaak niet slagen. Enkel indien het betaalde de normale bijdrage in de lasten van de samenleving overschrijdt, zou er een vergoeding gevorderd kunnen worden op basis van de verrijking zonder oorzaak. Dit is eerder uitzonderlijk.

⁶⁰ Art. 1207 e.v. Ger.W.; Brussel 26 januari 2010, 2007/AR/2824; V. ALLAERTS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2010*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 49-50; H. CASMAN, "Vereffening-verdeling na beëindiging van de relatie tussen ongehuwde samenwoners" in K. MATTHIJS, J. VERSTRAETE en J. BAEL, *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 347.

⁶¹ J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 15; B. GENNART en L. TAYMANS, "La théorie de l'enrichissement sans cause appliquée aux comptes entre ex-époux séparés de biens ou ex-concubins" *RTDF* 2007, 615-649; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2009*, Antwerpen, Intersentia, 2009, 70.

⁶² V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2009*, Antwerpen, Intersentia, 2009, 70-71.

⁶³ Luik 4 juni 2008, *Rev.not.b.* 2008, 721; Gent 3 maart 2011, 2009/AR/870, *onuitg.*; Rb. Gent 19 mei 2009, AR 07/4137/A, *onuitg.*; Rb. Gent 6 maart 2012, 11/1293/A, *onuitg.*; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2009*, Antwerpen, Intersentia, 2009, 70; E. GOOSSENS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 48; D. PIGNOLET, "Hoe ver reikt de solidariteit tussen feitelijke samenwonende partners?" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 258-263; K. WILLEMS, *De natuurlijke verbintenis*, Brugge, Die Keure, 282-284.

⁶⁴ J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 16; K. WILLEMS, "Het familierecht als toepassingsgebied bij uitsteking van de natuurlijke verbintenis?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 231-237; A. WYLLEMAN, "Familiaal vermogensrecht" in *Rechtskroniek voor het Notariaat deel 10*, Brugge, Die Keure, 2007, 88-89.

Zo bijvoorbeeld het arrest van het Hof van Beroep van Luik van 15 maart 2011.⁶⁵ In casu woonde man en vrouw tijdens de relatie samen in het eigen goed van de vrouw. De man had echter geïnvesteerd in de renovatie van de zolder, zodat zijn kinderen hier konden verblijven. Nadat de relatie beëindigd was, wilde de man een vergoeding vorderen voor deze bijdrage ten voordele van het eigen goed van de vrouw, in hoofddeorde op basis van de verrijking zonder oorzaak. De rechter was van oordeel dat er aanvankelijk wel een oorzaak was, namelijk de wil om samen het huis van de vrouw te bewonen en om de kinderen van de man er te kunnen laten verblijven. De relatie werd echter beëindigd voordat de kinderen er ooit hadden kunnen verblijven. Hierdoor was er een verrijking van de vrouw en een verarming van de man ontstaan zonder rechtvaardiging, want de oorzaak was verdwenen. De rechter willigde de vordering in en oordeelde dat de vrouw een vergoeding verschuldigd was aan de man ten belope van de meerwaarde dat het huis van de vrouw verkregen had door de investering van de man.

Deze redenering strookt niet echt met de strikte toepassing van de leer van de verrijking zonder oorzaak, omdat er gekeken moet worden naar de oorzaak op het moment van de vermogensverschuiving.⁶⁶

In een vonnis van het vredegerecht van Nieuwpoort ging het specifiek over het geval waarin de partners samen een BVBA hadden opgericht. De vrouw was minderheidsaandeelhouder en vroeg na de beëindiging van de relatie op basis van de verrijking zonder oorzaak een vergoeding voor de geleverde arbeid. De rechter wees haar vordering af omdat er wel een oorzaak voorhanden was, namelijk de gezamenlijke oprichting van de handelszaak.⁶⁷

A contrario zou hieruit afgeleid kunnen worden dat indien de vrouw arbeid geleverd had in de eigen handelszaak van de man hiervoor wel een vergoeding zou moeten krijgen. Immers, de oorzaak van de gezamenlijke oprichting bestaat dan niet.

Een beroep op deze rechtsfiguur is slechts een ultimum remedium.⁶⁸ Dit betekent dat het een residuaire rechtsgrond is die enkel gebruikt mag worden als er geen enkele andere rechtsgrond voorhanden is waar men zich succesvol op zou kunnen steunen.⁶⁹

b) Natuurlijke verbintenis

Het is niet omdat er geen wettelijke gemeenschap bestaat tussen de feitelijk samenwonende partners, dat er geen solidariteit heerst tussen de samenwoners. Deze solidariteitsgedachte vloeit voort uit de natuurlijke verbintenis tot bijdrage in de lasten van het samenleven.^{70 71}

⁶⁵ Luik 15 maart 2011, *JLMB* 2012, 219; zie ook Rb. Gent 19 mei 2009, AR 07/4108/A, *onuitg.*

⁶⁶ E. GOOSSENS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 49-50.

⁶⁷ Vred. Veurne-Nieuwpoort (zetel Nieuwpoort) 22 september 2009 en 15 december 2009, *T.Vred.* 2012, 29; E. GOOSSENS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 47.

⁶⁸ V. ALLAERTS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2010*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 51; E. GOOSSENS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 50-51; P. SENAËVE, F. SWENNEN en G. VERSCHULDEN (eds.), *De beëindiging van de tweerelatie*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 310; A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 303.

⁶⁹ Gent 24 november 2011, 2010/AR/48, *onuitg.*; E. GOOSSENS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 50-51.

⁷⁰ A. HEYVAERT verdedigde lang geleden al dat er een hulp-en bijdrageplicht bestaat tussen feitelijk samenwonenden op basis van een stilzwijgende overeenkomst in A. HEYVAERT, "Civielrechtelijke aspecten van

De lasten van de samenleving hebben betrekking op de gemeenschappelijke projecten tussen de partners en bepalen de organisatie en werking van de samenleving.⁷²

Deze natuurlijke verbintenis is op zich niet afdwingbaar.⁷³ Het is ook niet omdat een natuurlijke verbintenis gedeeltelijk uitgeoefend werd, dat de verdere uitoefening ervan in de toekomst afdwingbaar is. Er moet een duidelijk wil zijn tot uitvoering ervan.⁷⁴

Naar analogie van het huwelijk wordt de omvang van de natuurlijke verbintenis vastgesteld naar evenredigheid met de mogelijkheden van iedere partner.⁷⁵ Ook prestaties in natura zoals het vervullen van huishoudelijke taken kunnen tellen als bijdrage in de lasten van de samenleving. Indien er contractuele afspraken gemaakt worden, wordt de natuurlijke verbintenis buiten spel gezet.⁷⁶

Alles wat in het kader van deze natuurlijke verbintenis vrijwillig geïnvesteerd werd, kan niet teruggevorderd worden.⁷⁷ Enkel het gedeelte van de investering dat de normale lasten in de bijdrage van de samenleving overschrijdt, kan teruggevorderd worden op basis van de verrijking zonder oorzaak (zie supra).⁷⁸

Op basis van de natuurlijke verbintenis kan er eventueel na het samenleven een onderhoudsuitkering gevorderd worden.⁷⁹ Dit wordt enkel aanvaardt om de negatieve gevolgen van de beëindiging te verzachten, niet om te voorzien in een levenslang onderhoud.⁸⁰

De vraag is echter of deze natuurlijke verbintenis tot bijdrage in de lasten van de samenleving aangewend kan worden om een vergoeding te vorderen voor de geleverde arbeid in de handelszaak. Volgens TORFS moeten deze prestaties los gezien worden van de levensgemeenschap, in het kader van een economisch-zakelijke relatie die evengoed zou kunnen bestaan tussen één van de partners en een derde.⁸¹

gezinnen zonder huwelijk", *T.P.R.* 1985, 31; J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 16; D. PIGNOLET, "Hoe ver reikt de solidariteit tussen feitelijke samenwonende partners?" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 258-263; B. VAN DEN HOUTE, "Hoe anticiperen op financiële geschillen tussen samenwoners?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 195; K. WILLEMS, "Het familierecht als toepassingsgebied bij uitstrek van de natuurlijke verbintenis?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 231-237; A. WYLLEMAN, "Familiaal vermogensrecht" in *Rechtskroniek voor het Notariaat deel 10*, Brugge, Die Keure, 2007, 88-89.

⁷¹ R. BARBAIX, "De vermogensrechtelijke solidariteit tussen gehuwde en samenwonende partners: grenzen en mogelijkheden" in E. ALOFS, R. BARBAIX, S. BROUWERS, T. KRUGER en N. PLETS (eds.), *Samenlevingsvormen & recht: Huwelijk, wettelijk en feitelijk samenwonen*, Antwerpen, Maklu, 2012, 68; J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 8; K. WILLEMS, *De natuurlijke verbintenis*, Brugge, Die Keure, 255.

⁷² V. DEHALLEUX, "La répétition de la contribution excessive aux charges du ménage: proposition d'une nouvelle issue aux conflits entre cohabitants de fait", *TBBR* 2009, 147; F. TAINMONT, "Les charges du ménage" in J. RENCHON en F. TAINMONT (eds.), *Le couple non marié à la lumière de la cohabitation légale*, Louvain-la-Neuve, Bruylant, 2000, 143; K. WILLEMS, *De natuurlijke verbintenis*, Brugge, Die Keure, 255.

⁷³ K. WILLEMS, *De natuurlijke verbintenis*, Brugge, Die Keure, 260.

⁷⁴ K. WILLEMS, *De natuurlijke verbintenis*, Brugge, Die Keure, 262.

⁷⁵ K. WILLEMS, *De natuurlijke verbintenis*, Brugge, Die Keure, 255.

⁷⁶ K. WILLEMS, "Het familierecht als toepassingsgebied bij uitstrek van de natuurlijke verbintenis?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 236.

⁷⁷ J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 8.

⁷⁸ Brussel 2 maart 2010, *ERF* 2010, 67; K. WILLEMS, *De natuurlijke verbintenis*, Brugge, Die Keure, 260-261.

⁷⁹ K. WILLEMS, *De natuurlijke verbintenis*, Brugge, Die Keure, 290-301.

⁸⁰ K. WILLEMS, *De natuurlijke verbintenis*, Brugge, Die Keure, 293.

⁸¹ N. TORFS, *Gezin en arbeid. Enkele huwelijksvermogensrechtelijke twistpunten*, Brussel, Larcier, 2008, 78-79; N. VERHEYDEN-JEANMART, "Les effets patrimoniaux de l'union libre et de sa rupture" in P. DE PAGE en R. DE VALKENEER, *L'union libre*, Brussel, Bruylant, 1992, p.104.

Zou men dan niet kunnen aannemen dat er een morele plicht bestaat om arbeid te vergoeden? Indien men hieruit een natuurlijke verbintenis afleidt en een éézijdig verbindende wilsuiking kan bewijzen, kan men eventueel op deze wijze een vergoeding vragen voor de geleverde arbeid. Het is echter onwaarschijnlijk dat men zo'n verbindende wilsuiking kan bewijzen, waardoor de natuurlijke verbintenis een eerder ongeschikte rechtsgrond is om een vergoeding te vorderen voor de geleverde arbeid.

c) Onverschuldigde betaling

Voorts is het ook mogelijk om de excessieve bijdrage in de lasten van de samenleving te recupereren via de figuur van de onverschuldigde betaling.⁸² Art. 1235 BW bepaalt dat hetgeen dat zonder verschuldigd te zijn betaald is, teruggevorderd kan worden tenzij men een betaling die kadert in een natuurlijke verbintenis vrijwillig voldaan heeft.⁸³ Aangezien men in de rechtspraak doorgaans een natuurlijke verbintenis aanneemt tussen feitelijk samenwonende partners, zal een vordering op deze grondslag niet vaak slagen.⁸⁴ Men zal ook hier moeten bewijzen dat er meer is bijgedragen dan de normale lasten in de samenleving.

d) Kostenleer

Om de terugbetaling te bekomen van werken of betalingen die de ene partner tijdens de samenleving gedaan heeft voor de andere partner kan men zich ook beroepen op de kostenleer. Dit kan enkel voor een terugbetaling van noodzakelijke of nuttige betalingen door een derde gedaan voor een goed van een ander.^{85 86}

Zou er een toepassing naar analogie mogelijk zijn op de geleverde arbeid in de handelszaak waardoor de handelszaak een meerwaarde verkregen heeft? Het is zeer onwaarschijnlijk dat deze figuur hiervoor gebruikt kan worden. Ten eerste wordt ze enkel aangewend voor uitgaven gedaan door de ene partner aan de woning van de andere.⁸⁷ Ten tweede is er normalerwijze wel overleg gebeurd over de werken tussen de samenwonenden.⁸⁸

⁸² J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 15; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS en J. DU MONGH (eds.), *Patrimonium 2006*, Antwerpen, Intersentia, 2006, 153; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2009*, Antwerpen, Intersentia, 2009, 69; V. Dehalleux, "La répétition de la contribution excessive aux charges du ménage: proposition d'une nouvelle issue aux conflits entre cohabitants de fait", *T.B.B.R.* 2009, 144-151.

⁸³ Zie voor een toepassing: Rb. Brussel 29 maart 2003, *T.Not.* 2003, 356, noot F. BAUDONCQ en V. GUFFENS.

⁸⁴ K. WILLEMS, *De natuurlijke verbintenis*, Brugge, Die Keure, 288.

⁸⁵ art. 1381 BW; Brussel 2 maart 2010, 2007/AR/1044; V. ALLAERTS, "Samenwoningsvermogensrecht" in W. PINTENS en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2010*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 50-51.

⁸⁶ Ook de meerwaarde moet vergoed worden, zie Luik 29 september 2004, *J.T.* 2005, 523; J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 14.

⁸⁷ Rb. Gent 28 juni 2005, *T.Not.* 2005, 464; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS en J. DU MONGH (eds.), *Patrimonium 2006*, Antwerpen, Intersentia, 2006, 156.

⁸⁸ V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS en J. DU MONGH (eds.), *Patrimonium 2006*, Antwerpen, Intersentia, 2006, 156.

e) Lening

Daarnaast wordt er in de rechtspraak ook teruggegrepen naar de figuur van lening. De partner die goederen of gelden ter beschikking gesteld heeft van de andere partner tijdens de samenleving, beweert nadien dat hij deze goederen of gelden slechts geleend heeft aan de andere partner. Degene die zich op deze rechtsfiguur wil beroepen, moet het bestaan van de lening bewijzen, overeenkomstig art. 1315 BW.⁸⁹ Zowel de leningovereenkomst als de afgifte van de zaak moeten bewezen worden. Dit moet gebeuren aan de hand van de gemeenrechtelijke bewijsregels, waaruit volgt dat voor bedragen boven de 375 euro er een geschrift voorhanden moet zijn.⁹⁰ Hieruit vloeit voort dat er een bewijs van de terugbetalingsverplichting moet zijn.⁹¹ Indien dit niet bewezen kan worden, zullen de terbeschikkinggestelde bedragen of goederen geacht worden te kaderen binnen de wederzijdse bijdragen van de samenleving.⁹² Op deze gemeenrechtelijke bewijsregel bestaan echter twee uitzonderingen. Ten eerste kan er een begin van bewijs door geschrift aanwezig zijn die het beweerdte feit waarschijnlijk maken.⁹³ Ten tweede is er de morele onmogelijkheid voor de schuldeiser om zich een schriftelijk bewijs te verschaffen van de verbintenis die jegens hem is aangegaan.⁹⁴ Indien men zich op deze laatste uitzondering kan beroepen, mag men de leningovereenkomst bewijzen met alle middelen van recht. Deze morele onmogelijkheid moet restrictief geïnterpreteerd worden en moet op een omstandige wijze worden toegelicht en bewezen.⁹⁵ Deze rechtsfiguur zal echter niet aangewend kunnen worden om een vergoeding te krijgen voor de geleverde arbeid. Het is wel mogelijk om op deze basis het geld terug te vorderen dat de ene partner rechtstreeks in de handelszaak van de andere geïnvesteerd heeft.

f) Schenking

Vroeger probeerde men ook om de bijdragen terug te vorderen door deze te kwalificeren als een schenking en deze vervolgens aan te vallen omwille van een ongeoorloofde of verdwenen oorzaak.⁹⁶ Tegenwoordig staan rechtspraak en rechtsleer hier eerder weigerachtig tegenover.⁹⁷ Het zou ook niet logisch of billijk zijn als men na de beëindiging van een relatie alles wat men van de

⁸⁹ Gent, 11b kamer, 10 april 2008, 2007/AR/2131, *onuitg.*; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS en J. DU MONGH (eds.), *Patrimonium 2006*, Antwerpen, Intersentia, 2006, 154; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 69.

⁹⁰ Art. 1341 BW; Cass. 26 oktober 2006, *J.T.* 2007, 51.

⁹¹ Antwerpen 22 januari 2003, *T.B.B.R.* 2006, 230; DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 11.

⁹² Rb. Leuven 22 oktober 2003, *R.A.B.G.* 2004, 742; J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 11.

⁹³ Art. 1347 BW.

⁹⁴ Art. 1348 BW.

⁹⁵ Luik 8 oktober 2002, *Rev.trim.dr.fam.* 2003, 215; Luik 6 september 2004, *J.L.M.B.* 2005, 227; Bergen 10 januari 2005, *J.L.M.B.* 2006, 997; Rb. Leuven 22 oktober 2003, *R.A.B.G.* 2004, 744-748, noot B. VAN BAEVEGHEM; Vred. Sint-Gilles 26 januari 2004, *T.Vred.* 2004, 480-485, noot N. DANDOY; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS en J. DU MONGH (eds.), *Patrimonium 2006*, Antwerpen, Intersentia, 2006, 154; J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 12.

⁹⁶ V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS en J. DU MONGH (eds.), *Patrimonium 2006*, Antwerpen, Intersentia, 2006, 154-156.

⁹⁷ Rb. Luik 6 oktober 2003, *JLMB* 2005, 659, *TBBR* 2005, 329-330, noot S. Taillieu; H. CASMAN, "Vereffening-verdeling na beëindiging van de relatie tussen ongehuwde samenwoners" in K. MATTHIJS, J. VERSTRAETE en J. BAEL, *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 360.

andere gekregen heeft zou moeten teruggeven wegens verval van de schenking. Schenkingen tussen ongehuwd samenwonenden zijn in principe dan ook onherroepelijk.⁹⁸ Op basis van een schenking zal dus ook geen vergoeding voor de geleverde arbeid verkregen kunnen worden.

g) Redelijkheid en billijkheid

Als de ene partner een intensieve bijdrage leverde in de uitbating en uitbouw van de handelszaak van de andere partner, kan uit de aard en de omvang van de werkzaamheden afgeleid worden dat deze wellicht niet kosteloos werden verricht en hiervoor dus een vergoeding verschuldigd is. Anderzijds zou men er ook vanuit kunnen gaan dat er toch enige compensatie afgesproken werd of toch minstens impliciet. Het is een moeilijk toe te passen rechtsgrond omdat er geen wettelijke basis voorhanden is. Daarom staan veel rechtspractici hier eerder weigerachtig tegenover.⁹⁹

C. Nederland

1. Geregistreerd partnerschap

Zoals hoger reeds aangehaald is op het geregistreerd partnerschap hetzelfde vermogensrechtelijk regime van toepassing als op het huwelijk. Dit is de algehele gemeenschap van goederen.¹⁰⁰ Bijgevolg valt het arbeidsinkomen in de gemeenschap. Bij de ontbinding van het huwelijk, krijgt iedere partner in principe de helft van de gemeenschap.¹⁰¹ De partners kunnen afwijken van dit stelsel door partnerschapsvoorwaarden en/of verrekenbedingen in een samenlevingscontract.¹⁰² Om tijdens de samenwoning een vergoeding toe te kennen aan de meewerkende partner voor de geleverde arbeid, kan men gebruik maken van de partnervergoeding oftewel meewerkbeloning.¹⁰³ Zo kan men op een fiscaalvriendelijke manier toch een vergoeding toekennen aan de meewerkende partner. D.m.v. de meewerkaftrek kan de zelfstandige partner de vergoeding die hij betaald aan de meewerkende partner aftrekken van zijn eigen inkomen.¹⁰⁴

⁹⁸ Gent 11 oktober 2004, *J.T.* 2005, 100, *Rev.not.b.* 2005, 124; H. CASMAN, "Recente ontwikkelingen in het familiaal vermogensrecht: beëindiging van de relatie tussen ongehuwde samenwoners" in F. MOEYKENS (ed.), *De Praktijkjurist X*, Gent, Story, 2006, 19-20; K. WILLEMS, *De natuurlijke verbintenis*, Brugge, Die Keure, 267.

⁹⁹ H. CASMAN, "Vereffening-verdeling na beëindiging van de relatie tussen ongehuwde samenwoners" in K. MATTHIJS, J. VERSTRAETE en J. BAEL, *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 369; H. CASMAN, "Recente ontwikkelingen in het familiaal vermogensrecht: beëindiging van de relatie tussen ongehuwde samenwoners" in F. MOEYKENS (ed.), *De Praktijkjurist X*, Gent, Story, 2006, 28-29; A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 355.

¹⁰⁰ K. BOELE-WOELKI, I. CURRY-SUMMER, M. JANSEN en W. SCHRAMA, *Huwelijk of geregistreerd partnerschap?*, Deventer, Kluwer, 2007, 23; K. BOELE-WOELKI, "Redelijkheid en billijkheid in het vermogensrecht van echtgenoten en samenlevers: moeten maatregelen genomen worden bij koude uitsluiting?" in *Patrimonium 2011*, 357.

¹⁰¹ K. BOELE-WOELKI, I. CURRY-SUMMER, M. JANSEN en W. SCHRAMA, *Huwelijk of geregistreerd partnerschap?*, Deventer, Kluwer, 2007, 24.

¹⁰² K. BOELE-WOELKI, I. CURRY-SUMMER, M. JANSEN en W. SCHRAMA, *Huwelijk of geregistreerd partnerschap?*, Deventer, Kluwer, 2007, 24-25.

¹⁰³ http://ondernemerinbusiness.nl/finance/aftrekposten-enbelastingvoordelen/1839/partnervergoeding-meewerkbeloning/?news_overlay=1.

¹⁰⁴ <http://www.arbeidsrechter.nl/meewerkende-partners-fictieve-dienstbetrekking>.

2. Het niet-wettelijk geregelde samenwonen

Voor het niet-wettelijk geregelde samenwonen gelden er, net zoals de feitelijke samenwoning in België, geen specifieke wettelijke bepalingen die de vermogensrechtelijke situatie van de partners regelen. Het niet-wettelijk geregelde samenwonen kan het best vergeleken worden met het huwelijk in koude uitsluiting.¹⁰⁵ Omdat er bij het einde van de relatie geen goederenrechtelijke compensatie plaatsvindt, moet er naar oplossingen gezocht worden in het verbintenissenrecht.¹⁰⁶ Het huwelijksvermogensrecht kan niet zomaar toegepast worden.¹⁰⁷ Het is in bepaalde gevallen wel mogelijk om een bepaling van het huwelijksvermogensrecht naar analogie toe te passen op het niet-wettelijk geregelde samenwonen. Hieraan zijn een aantal voorwaarden verbonden. Ten eerste mag de betreffende bepaling niet (uitsluitend) gebaseerd zijn op een eigenschap van het huwelijk die niet toegepast kan worden op het loutere samenleven. Denk bijvoorbeeld aan de materiële lotsverbondenheid met inbegrip van het delen van de financiële levensstandaard. Ten tweede mag de analoge toepassing geen nadeel berokkenen aan derden. Een derde voorwaarde stelt dat de analoge toepassing een goede oplossing moet bieden voor het specifieke probleem. Ten slotte moet er rekening mee gehouden worden dat slechts een bepaling uit een omvattende regeling toegepast zal worden. Deze bepaling moet dus op zich kunnen werken, los van het ruimere kader.¹⁰⁸ In de rechtspraak wordt regelmatig gebruik gemaakt van deze analoge toepassingswijze.

Het loutere samenleven heeft geen gevolgen voor de eigendom van de goederen van de samenlevers die zij reeds in eigendom hadden voor de samenwoning.¹⁰⁹ De goederen die eigen waren voor de samenleving, blijven eigen.¹¹⁰ Dit staat haaks op de regeling binnen het huwelijk, waardoor het huwelijksvermogensrecht hier zeker niet naar analogie kan toegepast worden.¹¹¹ Indien de partners tijdens de samenleving samen goederen aankopen, bezitten zij deze in onverdeeldheid.¹¹²

Door de vermenging van de goederen tijdens de samenleving is het vaak moeilijk om bij het einde van de relatie te bepalen welke goederen eigen en welke goederen gemeenschappelijk zijn. In Nederland gebruikt men de formele verkrijgingsleer om de eigendom van een goed te bewijzen. Dit houdt in dat aan wie het goed geleverd wordt, eigenaar is van het goed. Deze leer biedt echter niet altijd een deugdelijke oplossing binnen een relatie. Goederen zullen vaak door een partner aangekocht worden en aan hem geleverd worden, ookal zal dit goed tot gemeenschappelijk gebruik dienen. Enkel indien het duidelijk is dat een goed voor privédoeleinden gebruikt wordt, kan deze leer aangewend worden om de exclusieve eigendom van het goed te bewijzen.¹¹³ Verder kan de eigendom nog bewezen worden d.m.v. aankoopbewijzen, de financiering van het goed of het sluiten van een koopovereenkomst. Al deze bewijsvormen staan ter discussie binnen de

¹⁰⁵ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 126 en 132.

¹⁰⁶ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 132.

¹⁰⁷ Rb. Assen 8 maart 1983 en 7 februari 1984, *NJ* 1987, 427; W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 18-19 en 136-137.

¹⁰⁸ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 19-21.

¹⁰⁹ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 43.

¹¹⁰ HR 8 oktober 1982, *NJ* 1984, 2; W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 43-45.

¹¹¹ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 44.

¹¹² W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 46.

¹¹³ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 55.

rechtsleer.¹¹⁴ In een concreet geval zal het van de rechter afhangen welke waarde hij aan het bewijs hecht.

Binnen het huwelijk geldt er een vermoeden van gemeenschap indien geen van beide partners de exclusieve eigendom kan bewijzen.¹¹⁵ In de rechtsleer bestaat discussie over de analoge toepassing hiervan op de niet-wettelijk geregelde samenwoning. De toepassing hiervan zou de rechtszekerheid alleszins ten goede komen. De praktische toepasbaarheid is echter beperkt.¹¹⁶ In tegenstelling tot in België ontstaat er in Nederland geen feitelijk vermoeden van onverdeelde voor goederen waarvan geen van beide partners de eigendom kan bewijzen.

In Nederland geldt het vermoeden dat wie het goed onder zich houdt, dit voor zichzelf houdt.¹¹⁷ Houder zijn van een goed komt overeen met detentor zijn in België. Een tweede vermoeden stelt dat degene die het goed bezit, ook rechthebbende is.¹¹⁸ Dit komt quasi overeen met het adagium 'bezit geldt als titel'¹¹⁹. Men is dan immers eigenaar tot bewijs van het tegendeel. Dit noemt men de processuele functie van bezit. Binnen de relatie zal een goed dat reeds eigen was voor de samenwoning in het bezit zijn van de eigenaar. De andere partner is slechts houder van dit goed. Voor goederen die de partners in gemeenschap bezitten zijn ze medebezitters.¹²⁰

Er zijn drie categorieën waarin men de rechtspraak kan verdelen. De eerste categorie maakt een strikte toepassing van de formele verkrijgingsleer. De tweede gebruikt de processuele functie van het bezit en een laatste categorie hanteert het vermoeden van onverdeeldheid wanneer geen van beide partners de eigendom kan bewijzen.¹²¹

Net zoals in België bestaat er in Nederland ook geen wettelijke verplichting om bij te dragen in de lasten van de feitelijke samenleving.¹²² In Nederland maakt men een onderscheid tussen de kosten van de huishouding en onderhoud. De kosten van de huishouding komen overeen met de lasten van de samenleving. Hiermee worden de kosten bedoeld die betrekking hebben op de gemeenschappelijke huishouding zoals de kosten voor voeding, woning, verzekeringen, vervoer,... Onderhoud slaat op het verschaffen van de financiële middelen van bestaan door de ene partner aan de andere, zowel tijdens als na de samenleving. Het gaat dan om privébehoefte los van de kosten van de huishouding.¹²³ Deze laatste komt overeen met de onderhoudsverplichting in België. Ook hier bestaat geen wettelijke onderhoudsverplichting tussen louter samenwonenden.¹²⁴ In de rechtspraak wordt soms wel gesproken van een stilzwijgende onderhoudsovereenkomst.¹²⁵ Daarnaast baseert men zich hiervoor net zoals in België ook op de natuurlijke verbintenis.¹²⁶ Een verschil hierbij is wel dat de natuurlijke verbintenis in Nederland versterkt kan worden door een

¹¹⁴ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 56-57.

¹¹⁵ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 58-59.

¹¹⁶ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 59.

¹¹⁷ Art. 3:109 BW; W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 60.

¹¹⁸ Art. 3:119 lid 1 BW; W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 60.

¹¹⁹ Art. 2279 lid 1 BW.

¹²⁰ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 60.

¹²¹ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 64-65.

¹²² W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 26.

¹²³ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 25-26.

¹²⁴ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 29-31.

¹²⁵ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 31-33.

¹²⁶ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 33-38.

overeenkomst.¹²⁷ In België kan er geen natuurlijke verbintenis bestaan indien er een overeenkomst is.¹²⁸

Binnen het huwelijk bestaat er net zoals in België een plicht om naar evenredigheid van het vermogen bij te dragen in de kosten van de huishouding.¹²⁹ Deze regeling kan echter niet naar analogie toegepast worden op de niet-wettelijk geregelde samenwoning, omdat deze te zeer verbonden is met het statuut van het huwelijk. In de rechtsleer bestaat hierover onenigheid. Bepaalde auteurs pleiten toch voor een bijdrage naar evenredigheid.¹³⁰ Het is echter niet noodzakelijk om dergelijke verplichting in de wet te voorzien of aan te wenden via de analoge toepassing. Er kan ook uit de concrete omstandigheden afgeleid worden hoe de partners hun bijdragen regelden.¹³¹ Is dit niet mogelijk, dan zijn de partners volgens het algemene vermogensrecht in beginsel gehouden tot ieder de helft.¹³²

Net zoals in België aan het einde van een relatie een verrekening gebeurt van de vermogensverschuivingen die gebeurd zijn tijdens de samenwoning, maakt men in Nederland een reallocatie. Dit gebeurt deels via het goederenrecht en deels via het verbintenissenrecht.¹³³ Er wordt een onderscheid gemaakt tussen vermogensverschuivingen die berusten op een verbintenis en vermogensverschuivingen zonder grondslag.¹³⁴

O.a. de figuren van bruikleen en verbruikleen, schenking, verrekening en de arbeidsovereenkomst kunnen aan de grondslag liggen van een vermogensverschuiving.

Vooreerst zijn er de figuren bruikleen en verbruikleen die ten grondslag kunnen liggen aan de vermogensverschuiving.¹³⁵ Indien de vermogensverschuiving gekwalificeerd kan worden als een bruikleen dan heeft de bruiklenner de verplichting om de goederen terug te geven aan de bruikgever. Gaat het om een verbruiklening van een som geld of bepaalde goederen, dan moet een gelijke som geld of een gelijk aantal goederen terug gegeven worden. Deze overeenkomst kan ook stilzwijgend tot stand komen. Deze overeenkomst zal echter geen oplossing bieden wanneer er prestaties in natura in het spel zijn zoals geleverde arbeid in de eigen handelszaak van de andere partner.¹³⁶

Ook de schenking is een eerder onwaarschijnlijke grondslag voor arbeid geleverd in de eigen handelszaak van de andere partner. De mogelijkheid om arbeid te verrichten wordt niet beschouwd als een vermogensbestanddeel.¹³⁷

¹²⁷ Art. 6:5 lid 2 BW; W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 37-38; K. WILLEMS, *De natuurlijke verbintenis*, Brugge, Die Keure, 261.

¹²⁸ K. WILLEMS, "Het familierecht als toepassingsgebied bij uitsteking van de natuurlijke verbintenis?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 236.

¹²⁹ Art. 1:84 BW; W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 26.

¹³⁰ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 27.

¹³¹ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 27-28.

¹³² W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 28-29.

¹³³ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 117.

¹³⁴ W. SCHRAMA, *De niet-huwelijkse samenleving in het Nederlandse en Duitse recht*, Deventer, Kluwer, 2004, 444.

¹³⁵ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 118-120.

¹³⁶ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 119.

¹³⁷ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 120.

Een volgende grond is de verrekening. Wanneer de ene partner (in-)direct heeft bijgedragen aan de verkrijging van een goed door een ander, moet er afgerekend worden alsof het goed hen in onverdeeldheid toebehoort. Aan de hand van de concrete feiten en omstandigheden van het geval dient vastgesteld te worden of de partners hierover wilsovereenstemming bereikt hebben.¹³⁸

Een verrekeningsovereenkomst kan dus ook stilzwijgend ontstaan. Dit kan o.a. afgeleid worden uit de financiële uitwerking van de samenleving en uit het feit dat de samenwonenden samen de eigen handelszaak uitbaten.¹³⁹

Ook een arbeidsovereenkomst kan dienen als grondslag voor de vermogensverschuiving.¹⁴⁰ Dit zal echter geen oplossing bieden wanneer de partner niet structureel in de handelszaak werkt. Er zijn geen vormvereisten verbonden aan een arbeidsovereenkomst.¹⁴¹ Bijgevolg kan deze overeenkomst ook stilzwijgend tot stand komen. Daarnaast is er nog de vereiste gezagsverhouding. Het feit dat werknemer en werkgever partners zijn hoeft niet per se in de weg te staan aan een gezagsverhouding. Dit moet afgeleid worden uit de concrete omstandigheden. Indien de partners op gelijke voet deelnemen in de handelszaak zal dit niet mogelijk zijn. Indien men zich op een arbeidsovereenkomst wil baseren moet wel aan alle voorwaarden voldaan zijn zoals de verplichting om arbeid te leveren en de verplichting om een loon hiervoor te betalen. Dit is echter niet voordehandliggend.¹⁴² Er moet een loon betaald worden dat gebruikelijk is voor vergelijkbare arbeid. Indien er geen maatstaf voorhanden is, moet een loon betaald worden dat in de concrete omstandigheden van het geval billijk is. Een eventuele vergoeding voor de meerwaarde die de handelszaak verkregen heeft door de inspanningen van de meewerkende partner kan niet op deze grond verkregen worden.¹⁴³

Indien er geen grondslag voorhanden is voor de vermogensverschuiving, moet er een vergoeding betaald worden van het verrijkte vermogen aan het verarmde vermogen. De wettelijke regeling van vergoedingsrechten dat van toepassing is op de wettelijke gemeenschap van goederen is niet van toepassing op de loutere samenwoning. Bijgevolg moet er een vergoeding gevraagd worden op basis van het algemene vermogensrecht.¹⁴⁴ Dit kan o.a. op basis van de redelijkheid en de billijkheid, de ongerechtvaardigde verrijking, de onrechtmatige daad en de onverschuldigde betaling.¹⁴⁵

Voor de toepassing van de redelijkheid en de billijkheid moet er een rechtsverhouding zijn tussen de partners. Dit blijkt uit de concrete feiten en omstandigheden van het geval. Door het loutere samenwonen zal er nog geen rechtsverhouding ontstaan, daarvoor zijn bepaalde afspraken vereist tussen de partners over o.a. de verdeling van de kosten en taken. De redelijkheid en de billijkheid

¹³⁸ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 121.

¹³⁹ HR 26 mei 1989, NJ 1990, 23; W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 122.

¹⁴⁰ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 123-124.

¹⁴¹ Art. 7:610 lid 1 BW; W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 123.

¹⁴² W. SCHRAMA, *De niet-huwelijkse samenleving in het Nederlandse en Duitse recht*, Deventer, Kluwer, 2004, 455.

¹⁴³ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 124.

¹⁴⁴ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 124.

¹⁴⁵ W. SCHRAMA, *De niet-huwelijkse samenleving in het Nederlandse en Duitse recht*, Deventer, Kluwer, 2004, 447.

kan een rol spelen bij het bepalen of er een overeenkomst tot stand gekomen is en om wat voor een overeenkomst het dan gaat. Deze rechtsfiguur creëert ruimte om recht te doen aan de feiten. Het hangt dus af van de omstandigheden hoe de redelijkheid en de billijkheid toegepast wordt. Hier moet dus omzichtig mee omgesprongen worden, waardoor deze figuur enkel in specifieke en onbillijke situaties aangewend wordt.¹⁴⁶

De volgende mogelijke grond voor een vergoedingsrecht is de ongerechtvaardigde verrijking.¹⁴⁷ Er is een verrijking van een persoon vereist ten gevolge van een verarming van een andere persoon, zonder dat hiervoor een redelijke grondslag bestaat. Indien dit bewezen wordt zal de verrijkte persoon een vergoeding verschuldigd zijn aan de verarmde. Ook een vermogensverschuiving door arbeid kan hiermee vergoed worden. Er zijn ruime toepassingsmogelijkheden in de rechtspraak. In tegenstelling tot in België hoeft deze rechtsgrond niet het laatste redmiddel te zijn.¹⁴⁸ Een vergoeding voor een meerwaarde kan op deze grond echter niet verkregen worden.¹⁴⁹

Vervolgens is er de figuur van de onrechtmatige daad. Het verbreken van de relatie op zich kan niet zomaar als een onrechtmatige daad beschouwd worden. Enkel indien dit op een foutieve wijze gebeurt zou er een schadevergoeding mogelijk zijn. Deze figuur wordt om deze reden in de rechtspraak slechts zelden aangewend.¹⁵⁰

Ten slotte hebben we de onverschuldigde betaling.¹⁵¹ Dit veronderstelt een betaling die zonder rechtsgrond is geschied. Arbeid kan ook beschouwd worden als een betaling. Indien de betaling zonder oorzaak en dus onverschuldigd gebeurd is, moet deze ongedaan gemaakt worden. Dit is echter niet altijd mogelijk, maar in drie gevallen moet de waarde van de prestatie vergoed. Dit is ten eerste indien de ontvanger verrijkt is door de prestatie. Ten tweede indien het aan de schuldenaar toe te rekenen is dat de prestatie gebeurd is en ten slotte indien hij toegestemd heeft om de prestatie te verrichten. De vergoeding kan naar redelijkheid beperkt worden door de rechter. Deze figuur biedt het voordeel ten opzichte van de ongerechtvaardigde verrijking dat er in beginsel geen verarming of verrijking vereist is. Deze figuur kan dus ook als grondslag dienen voor een vergoedingsrecht.¹⁵²

In de rechtspraak wordt er maar zelden een vergoeding toegekend voor de geleverde arbeid. Dit blijkt uit rechtspraak m.b.t. het huwelijk in koude uitsluiting.¹⁵³ De Hoge Raad heeft wel al uitdrukkelijk gezegd dat er in een situatie waar, het ging in casu om een huwelijk in koude uitsluiting, de vrouw gedurende het huwelijk in de zaak van de man werkt zonder hier een vergoeding voor te krijgen, kan leiden tot een dwingende en morele verplichting en derhalve resulteren in een natuurlijke verbintenis van de man ten gunste van de vrouw. Deze verbintenis hoeft niet noodzakelijk voldaan te worden in geld. Dit kan ook door een wederprestatie zoals in

¹⁴⁶ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 127-128.

¹⁴⁷ Art. 6:212 BW; W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 130.

¹⁴⁸ HR 27 juli 1999, RvdW 1999, 147C. (*Setz/Brunings*); W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 131;

¹⁴⁹ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 131-132.

¹⁵⁰ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 128-129.

¹⁵¹ Art. 6:203 e.v.; W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 129.

¹⁵² W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 129-130.

¹⁵³ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 133-135.

casu waar de man de hypotheek van het eigen appartement van de vrouw afbetaalde.¹⁵⁴

Vergelijkbare feitenconstellaties worden nogal uiteenlopend behandeld in de rechtspraak. Er lijkt evenwel een mogelijk criterium voorhanden te zijn, namelijk het feit of de partner wiens vermogen toegenomen is door de arbeid van de andere partner hiervoor enige vorm van tegenprestatie verricht heeft.¹⁵⁵ Is dit zo, dan kan dit kaderen in een natuurlijke verbintenis. Is dit niet zo, dan is

er volgens SCHRAMA in beginsel weinig ruimte om alsnog een vergoeding af te dwingen.¹⁵⁶

Sporadische arbeid komt in ieder geval niet in aanmerking voor enige vergoeding. Als het om structurele arbeid gaat die niet vergoed werd, kan de redelijkheid en de billijkheid wel een oplossing bieden, maar zoals hoger reeds gezegd, is dit een moeilijk toe te passen rechtsfiguur waardoor veel rechtsonzekerheid ontstaat.¹⁵⁷

Er is maar weinig rechtspraak te vinden m.b.t. vergoedingsrechten tussen samenwoners. Er is ook geen vaste lijn te herkennen, mede door de verschillende rechtsgronden waarop men zich baseert.¹⁵⁸

In een vonnis van de rechtbank van Arnhem waarin de samenwonende partner ook in de eigen handelszaak van de andere partner werkte, werd een maatschap tussen de partners aangenomen. Deze werd verdeeld naargelang de inbreng die elke partner gedaan had. Hetzelfde gebeurde met de inboedel die met de opbrengst van de maatschap werd aangekocht.¹⁵⁹

¹⁵⁴ HR 4 december 1987, *NJ* 1988, 610; W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 134.

¹⁵⁵ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 134-135.

¹⁵⁶ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 135.

¹⁵⁷ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 135.

¹⁵⁸ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 136.

¹⁵⁹ Rb. Arnhem 7 maart 1991, *RN* 1991, nr.5, 195; W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 137.

III. Vennootschapsrechtelijk effect

De uitkomst van een bepaalde situatie tussen samenwoners hangt ook af van de vorm van de onderneming die eigendom is van één partner. Het kan o.a. gaan om een eenmanszaak of om een vennootschap. In deze masterscriptie wordt enkel ingegaan op de situatie waarin één van de samenwonende partners een eenmanszaak heeft.

Het probleem in de situatie waarin de ene partner helpt in de handelszaak van de andere partner is het volgende. Doorgaans is het niet mogelijk of wenselijk deze meewerkende partner in te schrijven als werknemer o.w.v. inhoudelijke vereisten of fiscale en sociale optimalisatie. De meewerkende partner zal dan vaak geen of slechts een geringe vergoeding krijgen voor zijn geleverde arbeid. Indien de partner hetzelfde werk voor een derde zou leveren, zou hier een salaris voor gekregen worden.¹⁶⁰ De werkende partner loopt zo inkomen mis ten voordele van het eigen goed van de andere partner. Tijdens de relatie leven de partners samen van de opbrengsten van de handelszaak. Bij de beëindiging van de relatie kan dit tot een benadeling leiden van de meehelpende partner, want deze heeft geen rechten op de handelszaak die eigendom is van de andere en heeft mogelijks jarenlang in de zaak van de andere gewerkt zonder vergoeding. De vraag is hier dan ook of en hoe deze geleverde arbeid vergoed moet worden. Hoger werd al een opsomming gemaakt van mogelijke gemeenrechtelijke oplossingen. Daarnaast kan men ook de vraag stellen of de meewerkende partner ook recht heeft op een deel van de meerwaarde die de handelszaak verkregen heeft door de geleverde prestaties? De wet voorziet hier althans niet in een vergoeding.¹⁶¹

Om tot een oplossing te komen, is het nuttig om te vergelijken met de situatie binnen een huwelijk waarin de ene echtgenoot meewerkt in de handelszaak van de andere. Daarom zal er eerst een korte schets gemaakt worden van enerzijds de situatie binnen een huwelijk met het wettelijk huwelijksvermogensstelsel en anderzijds de situatie binnen een huwelijk met een stelsel van scheiding van goederen.

De eenmanszaak heeft geen rechtspersoonlijkheid. Het is een juridische algemeenheid die bestaat uit afzonderlijke samenstellende elementen.¹⁶² Dit betekent dat de tegoeden en de opbrengsten van de eenmanszaak niet tot deze entiteit blijven behoren, maar in principe in het vermogen van de eigenaar vallen.

¹⁶⁰ N. TORFS, "Enkele specifieke vragen i.v.m. het familiaal vermogensrecht en de handelszaak" in H. COUSY, B. TILLEMEN en A. BENOIT-MOURY (eds.), Brugge, Die Keure, 2001, 377; N. TORFS, *Gezin en arbeid. Enkele huwelijksvermogensrechtelijke twistpunten*, Brussel, Larcier, 2008, 72.

¹⁶¹ G. GENICOT, 'Participation du conjoint à l'exploitation du fonds de commerce de son époux' in *Chronique de droit à l'usage du notariat. Volume 30*, Brussel, Larcier, 1999, 299-301; N. TORFS, "Enkele specifieke vragen i.v.m. het familiaal vermogensrecht en de handelszaak" in H. COUSY, B. TILLEMEN en A. BENOIT-MOURY (eds.), Brugge, Die Keure, 2001, 377.

¹⁶² N. TORFS, "De handelszaak en het huwelijksvermogensrecht. Enkele capita selecta" in F. BOUCKAERT, J., BYTTEBIER, B. DU LAING en H. PELGROMS, *Notariële aspecten van de handelszaak en de handelshuur*, Antwerpen, Maklu, 2005, 200; N. TORFS en S. VANDEMAELE, "Arbeid geleverd door een echtgenoot gehuwd onder het wettelijk stelsel en vergoedingen" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 193.

A. Huwelijk – Wettelijk stelsel

Indien het koppel gehuwd is onder het wettelijk stelsel, dan vallen de tegoeden en de opbrengsten in het gemeenschappelijk vermogen.¹⁶³ Art. 1405 BW bepaalt immers dat inkomsten uit beroepsbezigheden gemeenschappelijk zijn. Bij het einde van het huwelijk zullen er vergoedingsrekeningen gemaakt worden op basis van art. 1432 e.v. BW.¹⁶⁴

Traditioneel werd er geen vergoeding toegekend voor de arbeid verricht door de meewerkende echtgenoot.¹⁶⁵ Ook op basis van de verrijking zonder oorzaak was het niet mogelijk om een vergoeding te krijgen omdat er geen verarming is van het gemeenschappelijk vermogen. Deze verarming moet er noodzakelijkerwijze wel zijn om te correleren met de verrijking van het eigen vermogen van de echtgenoot-eigenaar om een vergoeding te kunnen krijgen.¹⁶⁶

Het is onbillijk dat de meewerkende partner geen enkele vergoeding krijgt voor de geleverde arbeid.¹⁶⁷

GIMENNE stelt voor om in een vergoeding te voorzien d.m.v. de wettelijke vergoedingsregeling. Door de materiële inspanningen van de meehelpende echtgenoot is er een vermogensverschuiving gebeurd van het gemeenschappelijk vermogen naar het eigen vermogen van de echtgenoot die eigenaar is van de handelszaak. De opbrengst van deze arbeid die volledig in het eigen vermogen van de eigenaar valt, zou normalerwijze in het gemeenschappelijk vermogen vallen. Bijgevolg is het verrijkte eigen vermogen op basis van art. 1432 BW een vergoeding verschuldigd aan het gemeenschappelijk vermogen.¹⁶⁸

Om te bepalen of er een vergoeding verschuldigd is, moet er volgens TORFS een onderscheid gemaakt worden naargelang de partner sporadisch of structureel in de handelszaak van de

¹⁶³ N. TORFS en S. VANDEMAELE, "Arbeid geleverd door een echtgenoot gehuwd onder het wettelijk stelsel en vergoedingen" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 193.

¹⁶⁴ N. TORFS en S. VANDEMAELE, "Arbeid geleverd door een echtgenoot gehuwd onder het wettelijk stelsel en vergoedingen" in *Patrimonium 2008*, 191.

¹⁶⁵ E. BEGUIN, "Unité ou pluralité du régime juridique de l'entreprise individuelle. L'entreprise et le droit des régimes matrimoniaux: une construction inachevée?" in *10 années d'application de la réforme des régimes matrimoniaux*, Brussel, Bruylant, 1988, 90; N. TORFS, "Enkele specifieke vragen i.v.m. het familiaal vermogensrecht en de handelszaak" in H. COUSY, B. TILLEMANS en A. BENOIT-MOURY (eds.), Brugge, Die Keure, 2001, 377; N. TORFS, "De handelszaak en het huwelijksvermogensrecht. Enkele capita selecta" in F. BOUCKAERT, J., BYTTEBIER, B. DU LAING en H. PELGROMS, *Notariële aspecten van de handelszaak en de handelshuur*, Antwerpen, Maklu, 2005, 206; N. TORFS, "Is het nieuwe sociaal statuut voor de meewerkende echtgenoot ook relevant voor het huwelijksvermogensrecht?", *T.Not.* 2006, 307; N. TORFS, *Gezin en arbeid. Enkele huwelijksvermogensrechtelijke twistpunten*, Brussel, Larcier, 2008, 65.

¹⁶⁶ S. NUDELHOLE, "Théorie des récompenses – Nécessaire corrélation entre l'enrichissement d'un patrimoine et l'appauvrissement d'un autre" (noot onder Cass. 21 januari 1998), *Rev.trim.dr.fam.* 1988, 581; N. TORFS, "De handelszaak en het huwelijksvermogensrecht. Enkele capita selecta" in F. BOUCKAERT, J., BYTTEBIER, B. DU LAING en H. PELGROMS, *Notariële aspecten van de handelszaak en de handelshuur*, Antwerpen, Maklu, 2005, 206-208; N. TORFS en S. VANDEMAELE, "Arbeid geleverd door een echtgenoot gehuwd onder het wettelijk stelsel en vergoedingen" in *Patrimonium 2008*, 197.

¹⁶⁷ C. DE WULF, "Problemen rond aandelen die eigen goed zijn of die behoren tot de huwgemeenschap", in *Facetten van ondernemingsrecht. Liber amicorum Professor Frans Bouckaert*, Leuven, 2000, 376; Y.-H. LELEU, "Vereffening van schuldvorderingen en vergoedingen in verband met onroerende investeringen", in H. CASMAN, Y.-H. LELEU en A. VERBEKE (ed.), *Eigenzinnig familiaal vermogensrecht - Le droit patrimonial de la famille sans préjugés*, Mechelen, 2002, 39 e.v.

¹⁶⁸ C. GIMENNE, "L'indemnisation de l'industrie personnelle d'un époux déployée au profit du bien patrimonial conjugal", in CUP, *Actualités de droit familial*, deel 49, oktober 2001 en *Rev.trim.dr.fam.* 2001/2, 407 e.v.; N. TORFS, "De handelszaak en het huwelijksvermogensrecht. Enkele capita selecta" in F. BOUCKAERT, J., BYTTEBIER, B. DU LAING en H. PELGROMS, *Notariële aspecten van de handelszaak en de handelshuur*, Antwerpen, Maklu, 2005, 207; N. TORFS, "Is het nieuwe sociaal statuut voor de meewerkende echtgenoot ook relevant voor het huwelijksvermogensrecht?", *T.Not.* 2006, 307-308.

echtgenoot werkt. In het eerste geval kadert dit binnen de huwelijkse plichten, in het tweede geval niet. Hier wordt de economische logica gevolgd dat wie werkt recht heeft op een vergoeding.¹⁶⁹

Naast een vergoeding voor de geleverde arbeid zou men ook om een vergoeding kunnen vragen voor de meerwaarde die de handelszaak gekregen heeft door de inspanningen van de meewerkende partner.¹⁷⁰ De wettelijke regeling van de vergoedingen is gebaseerd op de leer van de verrijking zonder oorzaak. Het vermogen dat een vergoeding vordert van een ander vermogen zal moeten bewijzen dat de gedane investering, zoals de onbezoldigde arbeid, een meerwaarde van het eigen goed veroorzaakt heeft en de waarde hiervan.¹⁷¹ De meerwaarde die ontstaat door de geleverde arbeidsprestaties komt in een huwelijk onder het wettelijk stelsel toe aan het gemeenschappelijk vermogen. Indien men deze meerwaarde kan bewijzen, zal er hiervoor ook een vergoeding verschuldigd zijn. Het eigen vermogen van de eigenaar van de handelszaak zal dan een vergoeding verschuldigd zijn aan het gemeenschappelijk vermogen.

Indien het koppel gehuwd is, is het statuut van de meewerkende echtgenoot van toepassing.¹⁷² Dit statuut houdt in dat de meewerkende partner eigen rechten opbouwt in de sociale zekerheid d.m.v. eigen bijdragen. Er wordt dan ook een werkelijke vergoeding betaald die overeenstemt met de gangbare economische vergoeding voor dezelfde prestaties. Bijgevolg zal er achteraf geen discussie meer zijn over een vergoeding voor de arbeid.

B. Huwelijk – Scheiding van goederen

Indien het koppel gehuwd is met een stelsel van scheiding van goederen, dan valt het arbeidsinkomen in ieders eigen vermogen ten gevolge van art. 1466 BW.¹⁷³ Bij een echtscheiding kan dit tot onbillijke gevolgen leiden.¹⁷⁴ De meewerkende partner heeft immers geen aanspraak op de handelszaak uit het eigen vermogen van de andere partner. De geleverde arbeid zal dan wel vergoed moeten worden.¹⁷⁵

¹⁶⁹ N. TORFS, "De handelszaak en het huwelijksvermogensrecht. Enkele capita selecta" in F. BOUCKAERT, J., BYTTEBIER, B. DU LAING en H. PELGROMS, *Notariële aspecten van de handelszaak en de handelshuur*, Antwerpen, Maklu, 2005, 208-210.

¹⁷⁰ Rb. Luik 17 oktober 1994, *Rev.trim.dr.fam.* 1996, 98; C. DE WULF, "Problemen rond aandelen die eigen goed zijn of die behoren tot de huwgemeenschap" in *Liber amicorum Frans Bouckaert*, Leuven, Universitaire Pers, 2000, 376; N. TORFS, "Is het nieuwe sociaal statuut voor de meewerkende echtgenoot ook relevant voor het huwelijksvermogensrecht?", *T.Not.* 2006, 309-310.

¹⁷¹ N. TORFS en S. VANDEMAELE, "Arbeid geleverd door een echtgenoot gehuwd onder het wettelijk stelsel en vergoedingen" in *Patrimonium 2008*, 198-199.

¹⁷² Art. 7bis KB nr. 38 van 27 juli 1967 houdende inrichting van het sociaal statuut der zelfstandigen, *BS* 29 juli 1967, ingevoerd door de Programmawet van 24 december 2002 zoals een laatste maal gewijzigd door de Programmawet van 27 december 2004; N. TORFS, "Is het nieuwe sociaal statuut voor de meewerkende echtgenoot ook relevant voor het huwelijksvermogensrecht?", *T.Not.* 2006, 303-313.

¹⁷³ W. PINTENS, C. DECLERCK, J. DU MONGH en K. VANWINCKELEN, *Familiaal Vermogensrecht*, 362-384; N. TORFS, "Enkele specifieke vragen i.v.m. het familiaal vermogensrecht en de handelszaak" in H. COUSY, B. TILLEMEN en A. BENOIT-MOURY (eds.), *Brugge, Die Keure*, 2001, 385; N. TORFS, "De handelszaak en het huwelijksvermogensrecht. Enkele capita selecta" in F. BOUCKAERT, J., BYTTEBIER, B. DU LAING en H. PELGROMS, *Notariële aspecten van de handelszaak en de handelshuur*, Antwerpen, Maklu, 2005, 214.

¹⁷⁴ A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 284-287.

¹⁷⁵ N. TORFS, "Is het nieuwe sociaal statuut voor de meewerkende echtgenoot ook relevant voor het huwelijksvermogensrecht?", *T.Not.* 2006, 311-312; A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 288 e.v.

Indien er tijdens of bij het einde van het huwelijk verrekeningen plaatsvinden, zal dit niet gebeuren via de wettelijke vergoedingsregels die van toepassing zijn op het huwelijk met het wettelijk stelsel, maar op basis van de verrijking zonder oorzaak. Hierbij is vereist dat de geleverde arbeid de normale hulp- en bijdrageplicht overschrijdt.¹⁷⁶

In een vonnis van de Rechtbank te Luik van 8 januari 1996 baseerde de rechter zich op de verrijking zonder oorzaak. In casu ging het om een koppel gehuwd onder het stelsel van scheiding van goederen dat wilde scheiden. De vrouw had jarenlang gewerkt in de handelszaak die eigen was aan de man en wilde hiervoor een vergoeding. De rechter oordeelde dat de man een vergoeding verschuldigd was aan de vrouw voor haar geleverde arbeid op basis van de verrijking zonder oorzaak.¹⁷⁷

Ook hier kan een vergoeding gevraagd worden voor de meerwaarde die de handelszaak gekregen heeft door de inspanningen van de meewerkende echtgenoot. In een huwelijk met een stelsel van zuivere scheiding van goederen komt de opbrengst van arbeid toe aan het eigen vermogen van degene die de prestaties geleverd heeft. De meerwaarde die de handelszaak verkregen heeft door deze arbeid valt in het eigen vermogen van de eigenaar van de handelszaak. Hierdoor heeft, indien het bewijs m.b.t. de meerwaarde geleverd wordt, het eigen vermogen van de eigenaar zich verrijkt zonder oorzaak ten nadele van het eigen vermogen van de partner die de arbeid geleverd heeft. Bijgevolg zal het verrijkte eigen vermogen vergoeding verschuldigd zijn aan het verarmde eigen vermogen.

C. Ongehuwd samenwonenden

Aangezien er tussen ongehuwd samenwonenden geen gemeenschappelijk vermogen bestaat, vallen de opbrengsten uit arbeid in ieders eigen vermogen. De tegoeden en opbrengsten van de eenmanszaak vallen bijgevolg in het eigen vermogen van de partner die eigenaar is van de handelszaak. Deze situatie valt het beste te vergelijken met die van een huwelijk met scheiding van goederen. Ook de meerwaarde van de handelszaak valt in het eigen vermogen van de eigenaar.

1. Wettelijke samenwoning

Hoger werd al ingegaan op de vraag of en hoe de meewerkende partner een vergoeding kan krijgen voor de geleverde arbeid. Hieruit bleek dat dit mogelijk is op basis van de verrijking zonder oorzaak. Het verrijkte eigen vermogen van de eigenaar van de handelszaak zal een vergoeding verschuldigd zijn aan het verarmde eigen vermogen van de meewerkende partner. Dezelfde redenering kan m.i. gevolgd worden voor de meerwaarde die de handelszaak gekregen heeft ten

¹⁷⁶ W. PINTENS, C. DECLERCK, J. DU MONGH en K. VANWINCKELEN, *Familiaal Vermogensrecht*, 381-383.

¹⁷⁷ Rb. Luik 8 januari 1996, *Rev.trim.dr.fam.* 1996, 572; N. TORFS, "De handelszaak en het huwelijksvermogensrecht. Enkele capita selecta" in F. BOUCKAERT, J., BYTTEBIER, B. DU LAING en H. PELGROMS, *Notariële aspecten van de handelszaak en de handelshuur*, Antwerpen, Maklu, 2005, 216; N. TORFS, "Is het nieuwe sociaal statuut voor de meewerkende echtgenoot ook relevant voor het huwelijksvermogensrecht?", *T.Not.* 2006, 312; N. TORFS, *Gezin en arbeid. Enkele huwelijksvermogensrechtelijke twistpunten*, Brussel, Larcier, 2008, 76.

gevolge van de prestaties van de meewerkende partner, immers indien aan alle voorwaarden voldaan is. In de rechtsleer wordt gesteld dat er in een stelsel van scheiding van goederen geen mogelijkheid is om een vergoeding te krijgen voor deze meerwaarde, omdat deze in principe enkel toekomt aan de eigenaar van de handelszaak.¹⁷⁸ Ik ben van mening dat dit wel moet kunnen. Het zal echter moeilijk zijn om te bepalen en te bewijzen welk deel van de meerwaarde te wijten is aan de prestaties van de meewerkende partner. Indien de partners op gelijke voet in de handelszaak werken zal dit dus maximaal de helft kunnen zijn.

Het statuut van de meewerkende echtgenoot is ook van toepassing op de wettelijk samenwonende partner van de zelfstandige.¹⁷⁹ Als men dit statuut hanteert, zal een groot deel van het probleem opgelost zijn. De meewerkende partner krijgt in dat geval een volwaardige vergoeding voor zijn prestaties in de handelszaak.¹⁸⁰

Samenwonende partners die samenwerken in een handelszaak werken zouden, net zoals echtgenoten, ook beschouwd kunnen worden als een oneigenlijk opgerichte VOF. Er zal aldus een commerciële maatschap ontstaan. Dit is een vennootschapsvorm die van toepassing geacht wordt wanneer twee of meer personen samen handeldrijven zonder zich in een specifieke structuur te verenigen.¹⁸¹ Dit is voordelig voor schuldeisers, want deze personen zullen hoofdelijk gehouden zijn tot de schulden. Dit is echter volledig in strijd met de scheiding van goederen die in principe geldt tussen de samenwonende partners. Het was misschien net de bedoeling van de partners om hun vermogens gescheiden te houden omdat één van hen een risicovol beroep had. Het statuut van de meewerkende echtgenoot dat ook van toepassing is op de meewerkende wettelijk samenwonende partner creëert volgens TORFS een eigen samenwerkingsvorm.¹⁸² Indien de samenwonenden dit statuut toepassen, zal m.i. een maatschap uitgesloten zijn.

2. Feitelijke samenwoning

Bij de vermogensrechtelijke effecten werd reeds ingegaan op de mogelijkheid voor de meewerkende partner om een vergoeding te vorderen voor de geleverde arbeid op basis van het gemeen recht.

Daarnaast zou men ook een vergoeding kunnen vorderen voor de meerwaarde die de handelszaak gekregen heeft door de inspanningen van de meewerkende partner. Net zoals bij de wettelijke samenwoning zou dit kunnen op basis van de verrijking zonder oorzaak. Er zal een verrijking van de ene persoon bewezen moeten worden, namelijk het deel van de meerwaarde dat toe te schrijven is aan de meewerkende partner dat in het vermogen van de eigenaar zit. Ten tweede is er een verarming vereist, namelijk het deel van de meerwaarde dat de meewerkende partner verwezenlijkt heeft, maar niet in zijn/haar vermogen zit. Ten derde moet er een correlatie zijn

¹⁷⁸ N. TORFS, *Gezin en arbeid. Enkele huwelijkvermogensrechtelijke twistpunten*, Brussel, Larcier, 2008, 84.

¹⁷⁹ Art. 7bis §1 lid 4 KB nr. 38 van 27 juli 1967 houdende inrichting van het sociaal statuut der zelfstandigen, *BS* 29 juli 1967; N. TORFS, "Is het nieuwe sociaal statuut voor de meewerkende echtgenoot ook relevant voor het huwelijksvermogenrecht?", *T.Not.* 2006, 303-313.

¹⁸⁰ N. TORFS, *Gezin en arbeid. Enkele huwelijkvermogensrechtelijke twistpunten*, Brussel, Larcier, 2008, 83.

¹⁸¹ N. TORFS, *Gezin en arbeid. Enkele huwelijkvermogensrechtelijke twistpunten*, Brussel, Larcier, 2008, 83.

¹⁸² N. TORFS, *Gezin en arbeid. Enkele huwelijkvermogensrechtelijke twistpunten*, Brussel, Larcier, 2008, 83.

tussen de verrijking en de verarming. Ten vierde mag er geen rechtsgrond zijn voor de verrijking of de verarming en ten slotte mag er geen andere rechtsgrond zijn waarop men zich zou kunnen baseren om een vergoeding te bekomen.¹⁸³

Indien aan al deze voorwaarden voldaan is en bewezen wordt dat het eigen vermogen van de eigenaar van de handelszaak verrijkt is ten koste van het vermogen van de helpende partner, zal de eigenaar van de handelszaak een vergoeding verschuldigd zijn aan de meewerkende partner.

Het statuut van de meewerkende echtgenoot is niet van toepassing op de meewerkende partner die louter samenwoont met de zelfstandige eigenaar van de handelszaak.

In de rechtsleer duikt ook de figuur van de maatschap op. Dit is een vennootschap met een burgerlijk of handelsdoel die geen rechtspersoonlijkheid bezit. Zou er tussen ongehuwd samenwonenden een onregelmatige vennootschap kunnen ontstaan? Een feitelijke samenwoning op zich doet geen maatschap ontstaan.¹⁸⁴ Er zijn drie elementen essentieel voor het bestaan van een vennootschap. Namelijk een inbreng door elke partij, deelname in winsten en verliezen en een duidelijke wil om zich te associëren, de *affectio societatis*. Deze wil moet bewezen worden. De rechter oordeelt soeverein of de criteria vervuld zijn.¹⁸⁵ Over het feit dat er een vennootschap kan bestaan naast de feitelijke samenwoning, is geen discussie.¹⁸⁶

Volgens VERBEKE doet het open en duurzaam samenwerken van echtgenoten noodzakelijk een onregelmatige vennootschap onder firma ontstaan, ookal was dit nooit hun bedoeling, met alle gevolgen van dien.¹⁸⁷ Dezelfde redenering kan ook toegepast worden op samenwonende partners. Beide partners zijn dan gelijkkelijk en hoofdelijk aansprakelijk. Om de bescherming tegenover derden en hun aansprakelijk te regelen is het beter om het samenwerken te regelen in het kader van een vennootschap, bijvoorbeeld in een BVBA.¹⁸⁸

Ook in Nederland werd het idee van de maatschap geopperd. Zelfs indien de partners niet samenwerken in een handelszaak, zou het maatschapsrecht toegepast kunnen worden volgens sommigen.¹⁸⁹ De Hoge Raad heeft hieromtrent echter beslist dat een maatschap niet geschikt is voor het regelen van een loutere samenleving, omdat de overeenkomst niet voldoet aan de voorwaarden. De partijen beogen namelijk geen voordeel te halen uit een actieve samenwerking in

¹⁸³ N. TORFS, "De handelszaak en het huwelijksvermogensrecht. Enkele capita selecta" in F. BOUCKAERT, J., BYTTEBIER, B. DU LAING en H. PELGROMS, *Notariële aspecten van de handelszaak en de handelshuur*, Antwerpen, Maklu, 2005, 217.

¹⁸⁴ D. PIGNOLET, "Hoe ver reikt de solidariteit tussen feitelijke samenwonende partners?" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 257-258; W. PINTENS, B., VAN DER MEERSCH en K. VANWINCKELEN, *Inleiding tot het familiaal vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers, 2002, 385-386; J. HERBOTS, "Het concubinaat in het verbintenissenrecht" in P. SENAËVE, *Concubinaat*, Leuven, Acco, 1992, 100.

¹⁸⁵ W. PINTENS, B., VAN DER MEERSCH en K. VANWINCKELEN, *Inleiding tot het familiaal vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers, 2002, 385.

¹⁸⁶ Ibid. 386.

¹⁸⁷ A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 317.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 21.

het economisch verkeer d.m.v. een inbreng.¹⁹⁰ Indien de partners wel samenwerken, kan er wel een maatschap overeengekomen worden, expliciet of stilzwijgend.¹⁹¹

In Nederland neemt men aan dat er stilzwijgend een maatschap ontstaat tussen de samenwonende partners wanneer zij regelmatig samenwerken in een bedrijf waarvan de opbrengsten aan beide partners ten goede komen.

Zoals hoger reeds aangehaald is op het geregistreerd partnerschap hetzelfde vermogensrechtelijk regime van toepassing als op het huwelijk. Dit houdt in dat er een algehele gemeenschap van goederen bestaat tussen de echtgenoten.¹⁹² Alle opbrengsten uit de handelszaak vallen bijgevolg in de gemeenschap. Bij de ontbinding van het huwelijk, krijgt iedere partner in principe de helft van de gemeenschap.¹⁹³ Indien de partners niets anders overeenkomen, dan krijgt de meewerkende partner bij de ontbinding van het stelsel dus ook de helft van de meerwaarde van de handelszaak.

¹⁹⁰ HR 8 juli 1985, *NJ* 1986, 358; M. ANTOKOLSKAIA, B. BREEDERVELD, J. HULST, W. KOLKMAN, F. SALOMONS en L. VERSTAPPEN, Koude uitsluiting, Materiële problemen en onbillijkheden na scheiding van in koude uitsluiting gehuwde echtgenoten en na scheiding van ongehuwd samenlevende partners, alsmede instrumenten voor de overheid om deze tegen te gaan, *Serie Familie & Recht nr. 2*, Den Haag Boom Juridische Uitgevers, 2011, 42-43.

W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 21-22.

¹⁹¹ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 22.

¹⁹² K. BOELE-WOELKI, I. CURRY-SUMMER, M. JANSEN en W. SCHRAMA, *Huwelijk of geregistreerd partnerschap?*, Deventer, Kluwer, 2007, 23; K. BOELE-WOELKI, "Redelijkheid en billijkheid in het vermogensrecht van echtgenoten en samenlevers: moeten maatregelen genomen worden bij koude uitsluiting?" in *Patrimonium 2011*, 357.

¹⁹³ K. BOELE-WOELKI, I. CURRY-SUMMER, M. JANSEN en W. SCHRAMA, *Huwelijk of geregistreerd partnerschap?*, Deventer, Kluwer, 2007, 24.

IV. Regelingen bij overeenkomst

Omdat wettelijk en feitelijk samenwonenden vaak zullen moeten terugvallen op het gemeenrecht, is het aan te raden om het samenleven te regelen bij overeenkomst. Hiermee kan men rechtszekerheid creëren over verschillende aspecten van het samenleven. Dit kan in een samenlevingsovereenkomst waarin men de modaliteiten van het samenleven vastlegt of in een bijzondere overeenkomst zoals een schulderkenning of een beding van aanwas.¹⁹⁴ De algemene regels van het verbintenissenrecht zijn van toepassing. Voor de samenlevingsovereenkomst bestaan er vormvereisten en zijn er inhoudelijke beperkingen.

Ook in Nederland wordt er gewerkt met samenlevingsovereenkomsten. Het is opmerkelijk dat er in bepaalde gevallen een contract sui generis wordt aangenomen. Er is dan geen schriftelijke overeenkomst, maar toch neemt men aan dat er afspraken bestaan tussen de partners. Er wordt vanuit gegaan dat men niet kan samenleven zonder uitdrukkelijke of stilzwijgende afspraken hieromtrent. Het is echter de vraag in hoeverre men hier rechtsgevolgen aan kan/mag verbinden. Er moet daarvoor toch een wil bestaan om de samenleving op een bepaalde manier te regelen. Deze wil kan ook uit gedragingen afgeleid worden. Zelfs zonder deze afgeleide wil kan een rechtshandeling tot stand komen op basis van het gerechtvaardigd vertrouwen. De rechter moet bij zijn beoordeling rekening houden met de concrete omstandigheden van het geval. Het is moeilijk om de concrete inhoud te bepalen van zo'n contract sui generis. Men kan immers geen rechtsgevolgen tot stand laten komen die de partners nooit gewild hebben. Slechts datgene dat uit de concrete feiten en omstandigheden blijkt, mag omgezet worden in rechten en plichten.¹⁹⁵

A. De samenlevingsovereenkomst

1. Geldigheid

Tot ruim halfweg de 20e eeuw was het niet mogelijk voor concubanten om een samenlevingscontract af te sluiten omdat dit strijdig was met de openbare orde en goede zeden. Het oudste standpunt van het Hof van Cassatie hield in dat indien één van de motieven voor het sluiten van een samenlevingsovereenkomst de wil was om seksuele betrekkingen tot stand te doen komen, te onderhouden of te vergoeden, het om een overeenkomst met een ongeoorloofde oorzaak ging en derhalve nietig was.¹⁹⁶ Nadien nuanceerde het Hof zijn standpunt en stelde dat alleen het bestaan van seksuele betrekkingen niet volstaat om de overeenkomst wegens ongeoorloofde oorzaak nietig te verklaren.¹⁹⁷ In 1990 ging het Hof nog een stap verder en

¹⁹⁴ N. TORFS en E. VAN SOEST, "De redactie van een samenlevingsovereenkomst (wettelijke samenwoning)" in L. WEYTS, A. VERBEKE en E. GOOVAERTS (eds.), *Actualia Familiaal Vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, 60-61 en 76-77.

¹⁹⁵ W. SCHRAMA, *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 22-23; W. SCHRAMA, *De niet-huwelijkse samenleving in het Nederlandse en Duitse recht*, Deventer, Kluwer, 2004, 385-391.

¹⁹⁶ Cass. 13 november 1953, *Pas.* 1954, I, 190; H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 207.

¹⁹⁷ Cass. 23 juni 1977, *Pas.* 1977, I, 1083.

oordeelde dat een overspelige seksuele relatie niet *per se* ongeoorloofd is.¹⁹⁸ Hieruit volgt dat een overeenkomst tussen ongehuwd samenwonenden niet nietig verklaard kan worden wegens ongeoorloofde oorzaak. Enkel indien de relatie slechts gebaseerd is op seksuele betrekkingen, zou deze nog nietig verklaard kunnen worden omwille van een ongeoorloofde oorzaak.¹⁹⁹ Het ongehuwd samenwonen is vandaag volledig aanvaard in de maatschappij en er kunnen thans overeenkomsten over gesloten worden.²⁰⁰ Voor de wettelijke samenwoning is dit verankerd in de wet in art. 1478 lid 4 BW. Feitelijk samenwonenden kunnen dit doen op basis van de wilsautonomie.

2. Vorm

a) *Wettelijke samenwoning*

Wettelijk samenwonenden kunnen een samenlevingsovereenkomst²⁰¹ afsluiten bij het aangaan van de overeenkomst of nadien tijdens de samenleving.²⁰² In ieder geval zal deze overeenkomst in authentieke vorm verleden moeten worden voor een notaris en ingeschreven worden in het bevolkingsregister.²⁰³ De afwezigheid van een notariële akte wordt volgens sommigen

¹⁹⁸ Cass. 15 februari 1990, *J.T.* 1990, 216; D. PIGNOLET, "Hoe ver reikt de solidariteit tussen feitelijke samenwonende partners?" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 264-265.

¹⁹⁹ H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 208.

²⁰⁰ C. CASTELEIN en M. DE CLERCQ, "Model van samenlevingsovereenkomsten" in C. CASTELEIN, A. VERBEKE en L. WEYTS (eds.), *Notariële actualiteit 2009-2010*, Brussel, Larcier, 93; D. PIGNOLET, "Hoe ver reikt de solidariteit tussen feitelijke samenwonende partners?" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 264-265.

²⁰¹ Onder 'samenlevingsovereenkomst' moet vooral de kaderovereenkomst begrepen worden die de vermogensrechtelijke aspecten van de partners regelt. J. VERSTRAETE, "Beschermingstechnieken (andere dan tontine- en aanwasbedingen) tussen ongehuwd samenwonenden" in K. MATTHIJS, J. VERSTRAETE en J. BAEL, *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 72.

²⁰² H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 234; N. TORFS en E. VAN SOEST, "De redactie van een samenlevingsovereenkomst (wettelijke samenwoning)" in WEYTS, L., VERBEKE, A. en GOOVAERTS, E. (eds.), *Actualia Familiaal Vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, 60.

²⁰³ Art. 1478 lid 4 BW; H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 232-233; W. DE MULDER, "Het samenwoningsvermogensrecht voor en na de wet van 23 november 1998" in W. DE MULDER, H. KOPPEN, F. MEES, M. DEVENYN K. VAN HOECKE, J. VERHELLEN en H. CASMAN, *Tot de dood ons scheidt?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 32; N. TORFS en E. VAN SOEST, "De redactie van een samenlevingsovereenkomst (wettelijke samenwoning)" in WEYTS, L., VERBEKE, A. en GOOVAERTS, E. (eds.), *Actualia Familiaal Vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, 60; J. VERSTRAETE, "Beschermingstechnieken (andere dan tontine- en aanwasbedingen) tussen ongehuwd samenwonenden" in K. MATTHIJS, J. VERSTRAETE en J. BAEL, *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 45-46.

gesanctioneerd met de absolute nietigheid en volgens anderen door een relatieve nietigheid²⁰⁴. Zij kan te allen tijde gewijzigd worden in onderling overleg.²⁰⁵

b) *Feitelijke samenwoning*

Net zoals wettelijk samenwonenden kunnen ook feitelijk samenwonenden een samenlevingsovereenkomst afsluiten. Dit kan voor, tijdens en zelfs na dat de feitelijke samenwoning beëindigd is.²⁰⁶ Er bestaat geen specifieke wettelijk bepaling die dit voorziet zoals voor wettelijk samenwonenden, maar op basis van de wilsautonomie kunnen feitelijk samenwonenden hun relatie perfect bij overeenkomst regelen. Daardoor zijn er geen vormvereisten waaraan de overeenkomst moet voldoen. Het is natuurlijk wel nuttig om de overeenkomst te laten verlijden door de notaris, omdat er dan een uitvoerbare titel voorhanden is.²⁰⁷ Het is dus eenvoudiger om een samenlevingsovereenkomst te sluiten bij een feitelijke samenwoning dan bij een wettelijke samenwoning.²⁰⁸

3. Inhoud

Zowel wettelijk als feitelijk samenwonende partners kunnen hun samenwoning naar goedgevonden regelen, rekening houdend met een aantal voorwaarden.²⁰⁹ Hoger werd al ingegaan op de vormvereisten. Daarnaast zijn er ook enkele inhoudelijke voorwaarden en beperkingen.

Men kan de samenlevingsovereenkomst beschouwen als een kaderovereenkomst waarin de vermogensrechtelijke aspecten van de partners geregeld worden of men kan de overeenkomst ruimer opvatten en ook andere aspecten van de samenleving regelen.²¹⁰ De mogelijke clausules zijn quasi onbeperkt.²¹¹ Hieronder zullen een aantal mogelijke bedingen opgesomd worden. Er zijn modellen van samenlevingsovereenkomsten te vinden in de rechtsleer.²¹²

²⁰⁴ Absolute nietigheid: H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 233; Relatieve nietigheid: P. DE PAGE, "La loi du 23 novembre 1998 instaurant le cohabitation légale", *Rev.trim.dr.fam.* 1999, 217; R. BARBAIX en A. VERBEKE, *Beginnelen relatievermogensrecht*, Brugge, Die Keure, 2012, p.267.

²⁰⁵ W. DE MULDER, "Het samenwoningsvermogensrecht voor en na de wet van 23 november 1998" in W. DE MULDER, H. KOPPEN, F. MEES, M. DEVENYN K. VAN HOECKE, J. VERHELLEN en H. CASMAN, *Tot de dood ons scheidt?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 33.

²⁰⁶ D. PIGNOLET, "Hoe ver reikt de solidariteit tussen feitelijke samenwonende partners?" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 269-270.

²⁰⁷ D. PIGNOLET, "Hoe ver reikt de solidariteit tussen feitelijke samenwonende partners?" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 270; J. VERSTRAETE, "Beschermingstechnieken (andere dan tontine- en aanwasbedingen) tussen ongehuwd samenwonenden" in K. MATTHIJS, J. VERSTRAETE en J. BAEL, *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 49.

²⁰⁸ H. CASMAN, "Gehuwd, wettelijk of feitelijk samenwonend: wat maakt het uit? Vermogensrechtelijke aspecten, andere dan bij overlijden" in C. FORDER en A. VERBEKE (eds.), *Gehuwd of niet: maakt het iets uit?*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 176-177.

²⁰⁹ J. VERSTRAETE, "Beschermingstechnieken (andere dan tontine- en aanwasbedingen) tussen ongehuwd samenwonenden" in K. MATTHIJS, J. VERSTRAETE en J. BAEL, *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 47.

²¹⁰ J. VERSTRAETE, *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 44-45.

²¹¹ J. VERSTRAETE, *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 50.

²¹² C. CASTELEIN en M. DE CLERCQ, "Model van samenlevingsovereenkomsten" in C. CASTELEIN, A. VERBEKE en L. WEYTS (eds.), *Notariële actualiteit 2009-2010*, Brussel, Larcier, 99-110; I. DE STEFANI, "Les clauses de comptes et les conventions patrimoniales entre cohabitants" in P. DE PAGE en A. CULOT (eds.), *Cohabitation légale et cohabitation de fait. Aspects civils et fiscaux*, Louvain-la-Neuve, Anthemis, 2008, 65-90; C. DE WULF, *Notarieel familierecht en familiaal vermogensrecht. Het opstellen van notariële akten*, Mechelen, Kluwer, 2011, p. 1121-1139; N. TORFS en E. VAN SOEST, "De redactie van een samenlevingsovereenkomst (wettelijke samenwoning)"

a) Beperkingen

De overeenkomst mag geen bedingen bevatten die indruisen tegen de openbare en de goede zeden.²¹³ Deze beperking geldt ook in Nederland. Concreet betekent dit dat er niets bedongen mag worden in strijd met de regels van het ouderlijk gezag en voogdij. Er mag geen afwijkende erfregeling opgenomen worden en er mag niets bedongen worden over een nog niet opengevallen nalatenschap. Tenslotte moeten de mensenrechten gerespecteerd worden, dit wil o.a. zeggen dat men niets mag overeenkomen dat de persoonlijke vrijheid beperkt.²¹⁴ De overeenkomst heeft slechts gevolgen tussen de partijen. Derhalve kan zij geen nadeel berokkenen aan derden.²¹⁵

Specifiek in een samenlevingsovereenkomst tussen wettelijk samenwonenden mag men niets bedingen dat indruist tegen de bepalingen uit art. 1477 BW. Er zijn dus geen afwijkingen mogelijk van het primair stelsel. Deze regels mogen wel aangevuld worden.²¹⁶

Het is niet mogelijk om het wettelijk stelsel van het huwelijk van toepassing te verklaren op de samenwonenden.²¹⁷ Dit wettelijk stelsel is door de wet exclusief voorbehouden aan gehuwden.²¹⁸ Er kan wel een toegevoegd intern gemeenschappelijk vermogen aan het stelsel van scheiding van goederen toegevoegd worden (infra).²¹⁹

Ondanks de registratie van de samenlevingsovereenkomst in het bevolkingsregister is deze niet tegenwerpelijk aan derden. De onverdeeldheid die in het leven geroepen wordt door de overeenkomst moet wel gerespecteerd worden zoals een gemeenrechtelijke onverdeeldheid, maar derden kunnen hiervan de verdeling vorderen om zodoende hun verhaalsrecht uit te oefenen.

in WEYTS, L., VERBEKE, A. en GOOVAERTS, E. (eds.), *Actualia Familiaal Vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, 59-77.

²¹³ W. DE MULDER, "Het samenwoningsvermogensrecht voor en na de wet van 23 november 1998" in W. DE MULDER, H. KOPPEN, F. MEES, M. DEVENYN K. VAN HOECKE, J. VERHELLEN en H. CASMAN, *Tot de dood ons scheidt?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 34.

²¹⁴ N. TORFS en E. VAN SOEST, "De redactie van een samenlevingsovereenkomst (wettelijke samenwoning)" in *Actualia Familiaal Vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, 61-62.

²¹⁵ W. DE MULDER, *Tot de dood ons scheidt?*, 35-37; N. TORFS en E. VAN SOEST, "De redactie van een samenlevingsovereenkomst (wettelijke samenwoning)" in WEYTS, L., VERBEKE, A. en GOOVAERTS, E. (eds.), *Actualia Familiaal Vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, 61.

²¹⁶ N. TORFS en E. VAN SOEST, "De redactie van een samenlevingsovereenkomst (wettelijke samenwoning)" in WEYTS, L., VERBEKE, A. en GOOVAERTS, E. (eds.), *Actualia Familiaal Vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, 65-66.

²¹⁷ H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 236-237; W. DE MULDER, "Het samenwoningsvermogensrecht voor en na de wet van 23 november 1998" in W. DE MULDER, H. KOPPEN, F. MEES, M. DEVENYN K. VAN HOECKE, J. VERHELLEN en H. CASMAN, *Tot de dood ons scheidt?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 35; R. BARBAIX en A. VERBEKE, *Beginselen relatievermogensrecht*, Brugge, Die Keure, 2012, p.268.

²¹⁸ H. CASMAN, "Gehuwd, wettelijk of feitelijk samenwonend: wat maakt het uit? Vermogensrechtelijke aspecten, andere dan bij overlijden" in C. FORDER en A. VERBEKE (eds.), *Gehuwd of niet: maakt het iets uit?*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 176.

²¹⁹ H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 238-241; R. BARBAIX en A. VERBEKE, *Beginselen relatievermogensrecht*, Brugge, Die Keure, 2012, p.268; B. VAN DEN HOUTE, "Hoe anticiperen op financiële geschillen tussen samenwoners?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 210-211.

Tenzij art. 815 lid 2 van toepassing is (supra). Derden mogen zich ook op de overeenkomst beroepen indien dit hen tot voordeel strekt.²²⁰

b) *Mogelijke bedingen*

i) Primair stelsel

Voor wettelijk samenwonenden geldt het dwingend primair stelsel uit art. 1477 BW. Omdat dit nogal vaag is, is het aan te raden om het te concretiseren. Zo kan men duidelijke afspraken maken omtrent de invulling van open normen zoals de bijdragen in de lasten van het samenleving en omtrent de handhaving van de overeengekomen regeling.²²¹

Feitelijk samenwonenden kunnen overeenkomen dat de regels van het primair stelsel van de wettelijke samenwoning op hen van toepassing zijn. Ook als dit niet gebeurt, kunnen derden zich toch beroepen op de hoofdelijke aansprakelijkheid op basis van de vertrouwensleer.²²²

ii) TIGV

Omdat men niet zomaar het wettelijk huwelijksvermogensstelsel van toepassing mag verklaren op de samenwoning, is er een andere oplossing om toch een soort gemeenschappelijk vermogen te creëren tussen de partners. In de rechtsleer is de figuur van een 'toegevoegd intern gemeenschappelijk vermogen' ontwikkeld.²²³ Het gaat weliswaar om een intern vermogen waardoor het tegenover derden uitwerking heeft als een gemeenrechtelijke onverdeeldheid. Zij zullen wel de mogelijk hebben om beslag te leggen op het onverdeelde goed en vervolgens de uitonverdeeldheidtrekking te vorderen. Intern wordt er een bepaalde bestemming gegeven aan de onverdeeldheid waardoor de onverdeelde eigenaars niet te allen tijde de verdeling kunnen vorderen.²²⁴ Dit in tegenstelling tot de gemeenrechtelijke onverdeeldheid die kan ontstaan door het wettelijke stelsel van de wettelijke samenwoning.²²⁵ Men kan de actieve samenstelling ervan vrij

²²⁰ H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 242-244.

²²¹ N. TORFS en E. VAN SOEST, "De redactie van een samenlevingsovereenkomst (wettelijke samenwoning)" in WEYTS, L., VERBEKE, A. en GOOVAERTS, E. (eds.), *Actualia Familiaal Vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, 65 en 70-72; J. VERSTRAETE, "Beschermingstechnieken (andere dan tontine- en aanwasbedingen) tussen ongehuwd samenwonenden" in K. MATTHIJS, J. VERSTRAETE en J. BAEL, *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 52-55.

²²² CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 265-266.

²²³ A. VERBEKE, "Het huwelijkscontract van scheiding van goederen. Pleidooi voor een warme uitsluiting" in K.N.F.B. (ed.), *De evolutie in de huwelijkscontracten*, Recyclagedagen 1995 van de Nederlandstalige Raad, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen België, 1995, 81-191; A. VERBEKE, "Scheiding van goederen en onverdeeldheden. Over de rechtsgeldigheid van een TIGV", *T.Not.* 2011, 179-192.

²²⁴ H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 239; A. VERBEKE, "Scheiding van goederen en onverdeeldheden. Over de rechtsgeldigheid van een TIGV", *T.Not.* 2011, 189.

²²⁵ W. DE MULDER, "Het samenwoningsvermogensrecht voor en na de wet van 23 november 1998" in W. DE MULDER, H. KOPPEN, F. MEES, M. DEVENYN K. VAN HOECKE, J. VERHELLEN en H. CASMAN, *Tot de dood ons scheidt?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 38.

bepalen, dus ook m.b.t. de beroepsinkomsten kan men een regeling treffen.²²⁶ Bij het creëren van zo'n intern gemeenschappelijk vermogen regelt men best ook de wijze waarop het vermogen bij beëindiging van de samenwoning vereffend en verdeeld zal worden.

In de rechtsleer staat men doorgaans positief tegenover een toegevoegd intern gemeenschappelijk vermogen. Volgens mij is dit een goede oplossing om de onbillijke gevolgen van een scheiding van goederen te verzachten. Toch zijn er ook tegenstanders.²²⁷

Met betrekking tot de gemeenschap kan men ook verdelingsbedingen opnemen zoals een recht op voorafname, een recht van toewijzing bij voorrang, een verdeling bij ongelijke breukdelen of een verblijvingsbeding zoals bij het huwelijk.²²⁸

Een oplossing bestaat erin de handelszaak in deze gemeenschap in te brengen. De opbrengsten zullen dan aan het gemeenschappelijk vermogen toekomen.

iii) Beheer

De dwingende bepalingen die binnen het huwelijk gelden volgens art. 1451 in fine BW zijn niet van toepassing op de samenwonenden. Derhalve zijn zij vrij om het bestuur te regelen zoals zij wensen mits een dubbel voorbehoud. Ten eerste mag de regeling het gemeenschappelijk verhaal van schuldeisers niet beperken. Ten tweede moet er rekening gehouden worden met de gelijkheid tussen de partners.²²⁹

iv) Bewijs

Er kunnen ook bedingen opgenomen worden i.v.m. de bewijsregeling. Men kan o.a. specifieke vermoedens inschrijven en de regels van bewijsvoering bepalen.²³⁰ Men kan o.a. een soepele bewijsvoering inlassen naar analogie van de bewijsregels tussen gehuwden. Deze zijn echter niet tegenwerpbaar aan derden.²³¹

²²⁶ H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 239.

²²⁷ C.S.W.-dossier 4318-4319bis, 'Loi sur la cohabitation légale, Note d'observations présentées par M. Grégoire' in *Verslagen en debatten van het C.S.W.* (1999-2000), 399-403; J. VAN BAEL, "Het huwelijkscontract van scheiding van goederen met een toegevoegd "intern gemeenschappelijk vermogen". Ceci n'est pas un régime matrimonial", *T.Not.* 2010, 224-248.

²²⁸ H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 241-242.

²²⁹ H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 240-241.

²³⁰ H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 235-236; J. VERSTRAETE, "Beschermingstechnieken (andere dan tontine- en aanwasbedingen) tussen ongehuwd samenwonenden" in K. MATTHIJS, J. VERSTRAETE en J. BAEL, *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 51-52.

²³¹ H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 225-226; B. VAN DEN HOUTE, "Hoe anticiperen op

Zo kan men in de overeenkomst vastleggen welke regels van toepassing zijn op de goederen die de partners in onverdeeldheid bezitten. De gemeenrechtelijke regels van de mede-eigendom uit art. 577-2 e.v. BW kunnen naar analogie toegepast worden op de conventionele onverdeeldheid, als er in de overeenkomst niet van afgeweken wordt. Volgens de traditionele meerderheidsvisie is de mogelijkheid om te allen tijde de verdeling te vorderen uit art. 815 BW uitgesloten wanneer de onverdeeldheid vrijwillig ontstaan is. De partijen hebben de mogelijkheid gehad om het lot van de onverdeeldheid te regelen bij overeenkomst. Daartegenover staat de moderne minderheidsvisie die pleit voor de toepassing van art. 815 BW op conventionele onverdeeldheden. Deze opvatting is voordeliger voor eventuele schuldeisers, want zij zullen hun schuldvordering dan effectief op het hele vermogen van de schuldeiser kunnen verhalen, behoudens de beperking uit art. 815 tweede lid BW. Ook artikel 1469 BW bepaalt dat echtgenoten gehuwd onder het stelsel van scheiding van goederen te allen tijde de verdeling kunnen vorderen van hun onverdeelde goederen. Wat intern afgesproken wordt, zou het verhaalsobject van schuldeisers niet mogen verkleinen, tenzij deze beperking in de wet is ingeschreven zoals art. 815 tweede lid BW.²³²

v) Verrekenbeding

Om de voordelen van een scheiding van goederen te behouden, maar toch enige mate van solidariteit te creëren m.b.t. de aanwinsten, kunnen de partners een verrekenbeding opnemen in het samenlevingscontract.²³³

Door een verrekenbeding verbinden de partijen zich om intern anders af te rekenen dan blijkt uit de externe zakenrechtelijke verhoudingen m.a.w. het vermogensrechtelijk stelsel dat geldt tussen hen. Zo kan de meewerkende partner mee participeren in de vermogensaanwas van de andere partner. In principe zullen derden geen invloed ondervinden van het beding.²³⁴

Er kunnen twee types van verrekenbedingen onderscheiden worden. Enerzijds is er het beding waarbij de partners intern meer vermogensbestanddelen afrekenen dan waartoe ze strikt zakenrechtelijk gehouden zijn. Dit zal meestal voorkomen in een stelsel met scheiding van goederen. Anderzijds is er het beding waarbij ze minder afrekenen dan zakenrechtelijk het geval is. Dit beding zal eerder terug te vinden zijn in een stelsel van algehele gemeenschap van goederen. Het beding hoeft niet te slaan op het gehele vermogen van de partners. Meestal beoogt men een verrekening van de vermogensopbouw ten gevolge van arbeidsinkomsten.²³⁵ Er kan een bepaald

financiële geschillen tussen samenwoners?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 201.

²³² H. CASMAN, "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in W. VAN EECKHOUTTE, (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 237-238; A. VERBEKE, "Scheiding van goederen en onverdeeldheden. Over de rechtsgeldigheid van een TIGV", *T.Not.* 2011, 182+184-188.

²³³ J. TAYMANS, "Séparation des biens avec participation aux acquets" in X. (ed.), *Le couple: autonomies de volontés*, in *Association des licenciés en notariat*, Brussel, Larcier, 2006, 17-33; B. VAN DEN HOUTE, "Hoe anticiperen op financiële geschillen tussen samenwoners?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 211.

²³⁴ A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 318.

²³⁵ A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 320-321.

tijdstip afgesproken worden waarop de verrekening moet gebeuren. Meestal is dit de beëindiging van de relatie.²³⁶ De verrekening kan gedaan worden in geld of in goederen.²³⁷

Door het eerste beding ontstaat er tussen de partners een deelgenootschap. Daarvoor moet er uitdrukkelijk een verrekenplicht bedongen worden.²³⁸ Binnen dit deelgenootschap kunnen drie varianten onderscheiden worden. Dit zijn het "alsof"-beding, het beding van finale verrekening van aanwinsten en het periodiek verrekenbeding.²³⁹

In het "alsof"-beding spreken de partijen af om op een bepaald tijdstip onder elkaar af te rekenen "alsof" zij gehuwd waren onder een bepaalde vorm van gemeenschap van goederen bijvoorbeeld het stelsel van de algehele gemeenschap van goederen. Er ontstaat geen gemeenschap, de zakenrechtelijke werking van het geldende regime wordt niet gewijzigd. Er bestaat een vorderingsrecht tot verrekening van de helft van het verschil tussen het vermogen van de ene en de andere partner. In de verdeling zullen die vermogensbestanddelen betrokken worden, die in het gemeenschappelijk vermogen vallen overeenkomstig de principes van het gemeenschapstelsel volgens hetwelk men verrekent.

De volgende variant is de finale verrekening van aanwinsten. Dit is in feite een verbijzondering van het "alsof"-beding. Dit beding voorziet in de eenmalige en finale verrekening van de wederzijdse vermogensgroei bij de ontbinding van het stelsel.²⁴⁰ Dit is een vorm van uitgestelde gemeenschap van goederen, want tijdens de relatie is er in principe een stelsel van scheiding van goederen. Concreet vallen dan alle aanwinsten van tijdens de samenwoning in een verbintenisrechtelijke verrekengemeenschap die gelijkelijk verdeeld wordt. Er moet hier in geld afgerend worden.²⁴¹ Om bij de verrekening precies te weten wat de aanwinsten zijn, moeten de partners tijdens de samenleving een nauwgezette administratie voeren.²⁴² Een nadeel van dit beding is dat de financiële positie van de partners tijdens de samenleving onzeker is. Het beoogde doel om de partners tijdens de relatie samen te laten genieten van de vermogensopbouw gerealiseerd via hun arbeid, wordt niet noodzakelijk bereikt. Er is ook gevaar voor misbruik wanneer de ene partner, met het oog op de beëindiging van de relatie zijn vermogen bewust zal wegmaken om zo de aanspraak van de andere partner te beperken bij de uiteindelijke verrekening. Er is ook geen bescherming tegen aanspraken van schuldeisers. Tijdens de relatie heeft de ene partner geen bestuursbevoegdheid over het vermogen van de andere partner.²⁴³

De derde variant is de periodieke verrekening van aanwinsten. Er kan overeengekomen worden dat er jaarlijks een verrekening plaats vindt. Concreet betekent dit dat de economisch zwakkere partner, dit kan de meewerkende partner zijn, een vordering in principe in geld zal krijgen ten opzichte van de andere partner.

²³⁶ A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 321.

²³⁷ A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 321.

²³⁸ A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 320.

²³⁹ A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 321.

²⁴⁰ J. TAYMANS, "Séparation des biens avec participation aux acquets" in X. (ed.), *Le couple: autonomies de volontés*, in *Association des licenciés en notariat*, Brussel, Larcier, 2006, 17-33; B. VAN DEN HOUTE, "Hoe anticiperen op financiële geschillen tussen samenwoners?" in W. PINTENS en C. DECLERCK, (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 211; A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 322.

²⁴¹ A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 324.

²⁴² A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 333.

²⁴³ A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 333.

In Nederland kent men ook het gebruik van verrekenbedingen.²⁴⁴ Er staan regels m.b.t. verrekenbedingen in de wet.²⁴⁵ Er heeft zelfs een wettelijk deelgenootschap bestaan, maar dit is ondertussen opgeheven. Dit was een strikte scheiding van goederen met aan het einde de verplichting om te verrekenen.²⁴⁶ Er zijn grofweg drie types te onderscheiden. Namelijk het nieuw Amsterdams verrekenbeding, dit is een periodiek verrekenbeding. Daarnaast bestaat er een finaal verrekenbeding en dan is er ook nog een combinatie mogelijk van een periodiek en een finaal verrekenbeding.²⁴⁷

Er kan zelfs een stilzwijgende overeenkomst van verrekening bestaan, zoals in het Kermisexploitanten-arrest.²⁴⁸ Zo'n overeenkomst moet blijken uit de concrete omstandigheden van de zaak. De samenvoeging van inkomsten tijdens het samenleven is zelfs niet noodzakelijk. Hierdoor bestaat er veel ruimte voor rechters om een stilzwijgende verrekenovereenkomst aan te nemen. Dit is een goede oplossing wanneer samenwonende partners samen een handelszaak uitbaten. In dergelijke zaken hangt het oordeel volledig af van de appreciatie van de omstandigheden door de rechter. Er is dan ook geen constante in de rechtspraak en veel rechtsonzekerheid.²⁴⁹

vi) Schadebeding

Er mag een vergoeding bedongen worden voor het geval dat de relatie zou eindigen, maar dit mag in geen geval een verbrekingsvergoeding zijn. Dit zou in strijd zijn met de individuele vrijheid en daardoor in strijd met de openbare orde.²⁵⁰

De geldigheid van een schadebeding wordt aanvaard door het Hof van Cassatie.²⁵¹ In de samenlevingsovereenkomst kan een schadebeding opgenomen worden dat bepaalt dat de persoon die het samenleven eenzijdig verbreekt een schadevergoeding moet betalen. Ook indien er geen schadebeding opgenomen is kan er schadevergoeding gevorderd worden voor de niet-nakoming

²⁴⁴ M. VAN MOURIK en L. VERSTAPPEN, *Handboek Nederlands vermogensrecht bij scheiding*, Deventer, Kluwer, 2006, 277

²⁴⁵ Art. 1:132-1:143 BW.

²⁴⁶ M. VAN MOURIK en L. VERSTAPPEN, *Handboek Nederlands vermogensrecht bij scheiding*, Deventer, Kluwer, 2006, 279.

²⁴⁷ M. VAN MOURIK en L. VERSTAPPEN, *Handboek Nederlands vermogensrecht bij scheiding*, Deventer, Kluwer, 2006, 277.

²⁴⁸ HR 26 mei 1989, NJ 1990, 23; W. SCHRAMA, *De niet-huwelijkse samenleving in het Nederlandse en Duitse recht*, Deventer, Kluwer, 2004, 446.

²⁴⁹ W. SCHRAMA, *De niet-huwelijkse samenleving in het Nederlandse en Duitse recht*, Deventer, Kluwer, 2004, 447.

²⁵⁰ Rb. Brugge 9 april 2001, RW 2002-03, 1552; V. ALLAERTS, "Samenwoningsrecht" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 72; W. DE MULDER, "Het samenwoningsvermogensrecht voor en na de wet van 23 november 1998" in W. DE MULDER, H. KOPPEN, F. MEES, M. DEVENYN K. VAN HOECKE, J. VERHELLEN en H. CASMAN, *Tot de dood ons scheidt?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 35-37; J. DU MONGH, I. SAMOY en V. ALLAERTS, "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, p. 22-23.

²⁵¹ Cass. 21 november 1985, RW 1986-87, 2872; D. PIGNOLET, "Hoe ver reikt de solidariteit tussen feitelijke samenwonende partners?" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 266.

van de overeenkomst op basis van art. 1184 BW.²⁵² Het mag in ieder geval geen strafbeding zijn. Dit houdt een beperking in van de vrijheid om de relatie te beëindigen.²⁵³

Ik ben van mening dat een schadebeding eerder af te raden is. Enkel indien het een compensatie inhoudt ten voordele van de zwakkere partner, zou het geldig mogen zijn. Anders zal men al snel in het vaarwater van een strafbeding komen. Dit zou eerder als een soort overbruggingsvergoeding gekwalificeerd moeten worden. Dit kan zeker in het geval dat de zwakkere partner bewust thuis bleef om voor het huishouden te zorgen. Ook wanneer deze partner in de eigen handelszaak meewerkte van de andere partner kan dit een billijke tegemoetkoming zijn, want als de relatie beëindigd wordt, zal de meewerkende partner waarschijnlijk ook zijn job verliezen.

B. Overeenkomst omtrent de medewerking van de niet-beroepsactieve echtgenoot in het beroep van de partner²⁵⁴

Er kan een specifieke overeenkomst gesloten worden over de arbeid die de samenwonende partner levert in de handelszaak van de andere partner, maar er kan hierover ook een beding in de samenlevingsovereenkomst worden opgenomen. Hierin kunnen de gevolgen van de samenwerking geregeld worden en kan bedongen worden dat de meewerkende partner meedeelt in de winst en het vermogen van de handelszaak. Omdat het samenwerken toch los staat van de samenwoning kan dit best in een aparte overeenkomst.

Een mogelijke oplossing bestaat erin om de opbrengsten van de handelszaak op naam van beide partners te zetten.

C. Maatschap of Vennootschap

Uitdrukkelijk een maatschap of een andere vennootschap overeenkomen.

²⁵² D. PIGNOLET, "Hoe ver reikt de solidariteit tussen feitelijke samenwonende partners?" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 266.

²⁵³ Cass. 2 december 1983, *RW* 1984-85, 1246; D. PIGNOLET, "Hoe ver reikt de solidariteit tussen feitelijke samenwonende partners?" in W. PINTENS, J. DU MONGH en C. DECLERCK (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 266 en 270.

²⁵⁴ A. VERBEKE, *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 316-

V. Nood aan een wetgevend ingrijpen?

In de rechtsleer zijn verschillende meningen terug te vinden over het feit of de wetgever moet ingrijpen in de huidige situatie. Het cruciale probleem binnen dit onderzoek is dat de meewerkende partner benadeeld wordt als er niets voorzien wordt bij overeenkomst. Is het nodig dat de wetgever hier te hulp schiet?

Sommigen verdedigen dat de wetgever zo weinig mogelijk moet ingrijpen in de situatie van de feitelijke samenwoning. Zij die voor deze samenwoning kiezen, moeten alle rechtsgevolgen hiervan ondergaan.²⁵⁵

Anderen verdedigen dat er toch een minimaal beschermingsstatuut moet komen voor alle samenlevingsvormen. Ik sluit me aan bij deze strekking. Er kan bijvoorbeeld een beperkt primair stelsel ingevoerd worden dat een minimale bescherming biedt.²⁵⁶

Persoonlijk zou ik kiezen voor het minimale beschermingsstatuut voor alle samenlevingsvormen. Dit kan d.m.v. een vermoeden dat wanneer twee personen op hetzelfde adres ingeschreven staan in het bevolkingsregister, zij de plicht hebben om (naar evenredigheid) bij te dragen in de lasten van de samenleving. Tegenwoordig wordt de natuurlijke verbintenis tot bijdrage in de lasten van de samenleving in de rechtspraak vaak gebruikt. Men zou deze plicht ook in de wet kunnen inschrijven. Dit werd eerder al eens voorgesteld, maar werd afgewezen. Misschien is de tijd er nu wel rijp voor.²⁵⁷ De mogelijkheid om naar de rechter te stappen om voorlopige maatregelen te vragen, zou voor alle samenwonende koppels moeten openstaan. Eventueel voor koppels die reeds 2 jaar feitelijk samenwonen.

Het feit dat samenwonenden onvoldoende op de hoogte zijn van hun vermogensrechtelijke situatie kan in sommige gevallen verholpen worden door een wettelijk verplichte informatieverstrekking d.m.v. bijvoorbeeld een infomoment bij de verklaring van wettelijke samenwoning bij de burgerlijke stand of d.m.v. een informatiebrochure. Ook aan de notaris kan een expliciete verplichting opgelegd worden om de samenwonenden te informeren. Hierdoor zal echter een grote groep niet getroffen worden.

Op voorwaarde dat de samenwonende partners zich aan alle regels houden m.b.t. samenlevingsovereenkomst kunnen zij hun samenwoning perfect regelen zoals zij wensen. Het is dan ook sterk aan te raden om advies te vragen aan een notaris of zelfs om de overeenkomst op te stellen in notariële vorm.

²⁵⁵ F. BUYSSSENS, "Wettelijke samenwoning: het recht is geen zaak van billijkheid", *T.Fam.* 2009, 65-66.

²⁵⁶ R. BARBAIX, "De vermogensrechtelijke solidariteit tussen gehuwde en samenwonende partners: grenzen en mogelijkheden" in *Samenlevingsvormen & recht: Huwelijk, wettelijk en feitelijk samenwonen*, 67.

²⁵⁷ Wetsvoorstel tot wijziging van de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek betreffende de wettelijke samenwoning, *Parl. St.* Kamer 2003 BZ, nr. 0110/001, 22; C. FORDER, "Ongehuwd samenwonen en vermogensrecht: een waaier van mogelijkheden", *TEP* 2006, 335-336.

VI. Besluit

Uit het onderzoek is gebleken dat zowel wettelijk als feitelijk samenwonenden wat betreft hun vermogensrechtelijke situatie onderworpen zijn aan het gemeen recht. Daaruit volgt dat in principe de arbeidsinkomsten in het eigen vermogen vallen van werkende partner. Er is echter een probleem wanneer de ene partner in de handelszaak van de andere werkt, en hiervoor geen vergoeding krijgt.

Voor de arbeid geleverd door meewerkende partner binnen de wettelijke samenwoning kan het statuut van de meewerkende echtgenoot een oplossing bieden. Voor de feitelijk samenwonenden lijkt mij de figuur van de maatschap de beste oplossing. Ook via de verrijking zonder oorzaak kan veel bereikt worden, mits men dit kan bewijzen.

Om een vergoeding voor de meerwaarde van de handelszaak te krijgen is de meest aangewezen oplossing een verrekenbeding in een samenlevingscontract. Dit is ook een groot voordeel van Nederland dat de rechter hier een stilzwijgende verrekenovereenkomst kan aannemen.

Uit de vergelijking met Nederland kan afgeleid worden dat het grootste verschil de redelijkheid en de billijkheid is.

De centrale onderzoeksvraag van dit onderzoek is: Wat is de meest billijke manier om het resultaat van de arbeid geleverd door de ene partner in de handelszaak van de andere partner toe te wijzen binnen de wettelijke samenwoning en binnen de feitelijke samenwoning?

De ideale oplossing is een samenlevingsovereenkomst die het samenwonen- en werken regelt. Uit de praktijk blijkt dat er vaak geen duidelijke afspraken gemaakt worden.

De toekomst zal uitwijzen of de wetgever eerder zal blijven vasthouden aan het principe 'les concubins se passent de la loi, la loi se désintéresse d'eux' of toch een minimale bescherming zal voorzien voor alle samenwonenden.

VII. Bibliografie

A. België

1. Wetgeving

Burgerlijk Wetboek 21 maart 1804, *BS* 3 september 1807.

Hypotheekwet 16 december 1851, *BS* 22 december 1851.

Gerechtelijk Wetboek 10 oktober 1967, *BS* 31 oktober 1967.

Wet van 23 november 1998 tot invoering van de wettelijke samenwoning, *BS* 12 januari 1999, art. 1475-1479 BW

KB nr. 38 van 27 juli 1967 houdende inrichting van het sociaal statuut der zelfstandigen, *BS* 29 juli 1967.

2. Parlementaire stukken

Wetsontwerp tot invoering van de wettelijke samenwoning, *Parl.St.* Senaat 1997-1998, nr. 916/5.

Wetsvoorstel tot wijziging van de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek betreffende de wettelijke samenwoning, *Parl. St.* Kamer 2003 BZ, nr. 0110/001.

Wetsontwerp betreffende de invoering van een familie- en jeugdrechtbank, *Parl.St.* Kamer 2011-2013, nr. 682/018.

3. Rechtspraak

Cass. 13 november 1953, *Pas.* 1954, I, 190.

Cass. 10 juni 1976, *Pas.* 1976, I, 1101, *RW* 1976-77, 601 en *JT* 1976, 563

Cass. 23 juni 1977, *Pas.* 1977, I, 1083.

Cass. 2 december 1983, *RW* 1984-85, 1246.

Cass. 21 november 1985, *RW* 1986-87, 2872.

Cass. 15 februari 1990, *JT* 1990, 216.

Cass. 26 oktober 2006, *JT* 2007, 51.

Cass. 6 mei 2010, C090095N, ALLAERTS, V., "Samenwoningsvermogensrecht" in PINTENS, W. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2010*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 49.

Luik 8 oktober 2002, *Rev.trim.dr.fam.* 2003, 215.

Antwerpen 22 januari 2003, *TBBR* 2006, 230.

Luik 24 december 2003, *JT* 2004, 406.

Luik 6 september 2004, *JLMB* 2005, 227.

Luik 29 september 2004, *JT* 2005, 523.

Bergen 4 oktober 2004, *Rev.trim.dr.fam.* 2005, 885 en *JLMB* 2006, 990.

Gent 11 oktober 2004, *JT* 2005, 100 en *Rev.not.b.* 2005, 124.

Gent 25 november 2004, *NJW* 2005, 804, noot VERSCHELDEN, G.

Gent 6 januari 2005, *NJW* 2006, 76.

Luik 18 januari 2005, *RTDF* 2007, 563.

Antwerpen 9 februari 2005, *NJW* 2006, 508, noot VERSCHELDEN G.

Bergen 10 januari 2005, *JLMB* 2006, 997.

Bergen 27 juni 2006, *JT* 2006, 626, *JLMB* 2007, 58 en *RGEN* 2007, 151.

Antwerpen 5 december 2006, *NJW* 2007, 414.

Gent, 11b kamer, 10 april 2008, 2007/AR/2131, ALLAERTS, V., "Samenwoningsrecht" in PINTENS, W., DU MONGH, J. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 69.

Luik 4 juni 2008, *Rev.not.b.* 2008, 721.

Gent 6 november 2008, 2007/AR/2824, ALLAERTS, V. "Samenwoningsrecht" in PINTENS, W., DU MONGH, J. en DECLERCK C. (eds.), *Patrimonium 2009*, Antwerpen, Intersentia, 2009, 68.

Gent 21 april 2009, *P&B* 2010, 179.

Gent 24 november 2011, 2010/AR/48, GOOSSENS, E., "Samenwoningsvermogensrecht" in PINTENS, W. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 50.

Brussel 26 januari 2010, 2007/AR/2824, ALLAERTS, V., "Samenwoningsvermogensrecht" in PINTENS, W. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2010*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 49.

Brussel 2 maart 2010, 2007/AR/1044, ALLAERTS, V., "Samenwoningsvermogensrecht" in PINTENS, W. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2010*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 50.

Luik 15 maart 2011, *JLMB* 2012, 219.

Rb. Luik 17 oktober 1994, *Rev.trim.dr.fam.* 1996, 98.

Rb. Luik 8 januari 1996, *Rev.trim.dr.fam.* 1996, 572.

Rb. Brugge 9 april 2001, *RW* 2002-03, 1552.

Rb. Brussel 29 maart 2003, *T.Not.* 2003, 356.

Rb. Luik 6 oktober 2003, *JLMB* 2005, 659 en *TBBR* 2005, 329-330.

Rb. Leuven 22 oktober 2003, *RABG* 2004, 742.

Rb. Veurne 27 mei 2004, *TGR* 2004, 191.

Rb. Gent 28 juni 2005, *T.Not.* 2005, 464.

Rb. Oudenaarde 19 september 2005, *RABG* 2006, 778.

Rb. Gent 19 mei 2009, AR 07/4108/A, ALLAERTS, V., "Samenwoningsrecht" in PINTENS, W., DU MONGH, J. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2009*, Antwerpen, Intersentia, 2009, 70.

Rb. Gent 19 mei 2009, AR 07/4137/A, ALLAERTS, V., "Samenwoningsrecht" in PINTENS, W., DU MONGH, J. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2009*, Antwerpen, Intersentia, 2009, 70.

Rb. Gent 6 maart 2012, 11/1293/A, GOOSSENS, E., "Samenwoningsvermogensrecht" in PINTENS, W. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 48.

Vred. Sint-Gilles 26 januari 2004, *T.Vred.* 2004, 480.

Vred. Oudenaarde-Kruishoutem 7 juni 2007, *T.Vred.* 2009, 163.

Vred. Zelzate 7 juli 2009, nr. 09A449, GOOSSENS, E., "Samenwoningsvermogensrecht" in PINTENS, W. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2011*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 69-70.

Vred. Charleroi 20 juli 2009, *T.Vred.* 2011, 373.

Vred. Veurne-Nieuwpoort (zetel Nieuwpoort) 22 september 2009 en 15 december 2009, *T.Vred.* 2012, 29.

4. Rechtsleer

a) Artikels

AERTS, C., "Moet de keuze van samenlevingsvorm fiscaal neutraal zijn?" (noot onder GwH 2 april 2009), *T.Fam.* 2009, 100-103.

BOONE, K., "Wettelijke en feitelijke samenwoning" in VERSCHULDEN, G., BROUWERS, S., BOONE, K., MARTENS, I. en VERSTRAETE, K. (eds.), "Overzicht rechtspraak familierecht (2001-2006)", *TPR* 2007-1, 439-466.

BROUWERS, S., "De onderhoudsverplichting tussen samenwoners", *Notariaat* 2008, 1-8.

BUYSSENS, F., "Wettelijke samenwoning: het recht is geen zaak van billijkheid", *T.Fam.* 2009, 65-66.

C.S.W.-dossier 4318-4319bis, 'Loi sur la cohabitation légale, Note d'observations présentées par M. Grégoire' in *Verlagen en debatten van het C.S.W. 1999-2000*, 399-403.

CASMAN, H., "Wettelijke samenwoning. Hoe gaat het nu verder?", *NJW* 2004, 182-193.

DE CONINCK, L., "Huwten of samenwonen: keuze van het hart, niet van het verstand?", *Notariaat* 2011, 1-6.

DECLERCK, C., "Koude uitsluiting: hervormen of afschaffen?", *T.Fam.* 2012, 30-31.

DECLERCK, C. en MOSSELMANS, S., "Vereffening en verdeling in vraag gesteld", *Not.Fisc.M.* 2012, 166-198.

DEHALLEUX, V., "Propriété et union libre: vers un affaiblissement de la preuve par le titre", *TBBR* 2004, 252.

DEHALLEUX, V., "La répétition de la contribution excessive aux charges du ménage: proposition d'une nouvelle issue aux conflits entre cohabitants de fait", *TBBR* 2009, 144-151.

DU MONGH, J., SAMOY, I. en ALLAERTS, V., "Overzicht van rechtspraak (2000-2007) – De feitelijke samenwoning", *T.Fam.* 2008, 4-43.

FORDER, C., "Ongehuwd samenwonen en vermogensrecht: een waaier van mogelijkheden", *TEP* 2006, 331-365.

GENNART, B. en TAYMANS, L., "La théorie de l'enrichissement sans cause appliquée aux comptes entre ex-époux séparés de biens ou ex-concubins" *RTDF* 2007, 615-649.

GIMENNE, C., "L'indemnisation de l'industrie personnelle d'un époux déployée au profit d'un bien du patrimoine conjugal", *Rev.trim.dr.fam.* 2001, 407-430.

GOUX, C., "Enrichissement sans cause, concubinage et cohabitation légale: conséquences de la loi réglant la cohabitation légale sur l'application de l'action de in rem verso", *TBBR* 2001, 4 e.v.

HEYVAERT, A., "Civielrechtelijke aspecten van gezinnen zonder huwelijk", *TPR* 1985, 31.

LELEU, Y., "Du droit des régimes matrimoniaux au droit patrimonial du couple", *JT* 2004, 310-311.

LELEU, Y., "Examen de jurisprudence (1982-1996). Les régimes matrimoniaux", *RCJB* 1998, 271.

MATHIEU, G., "Toekenning van meewerkinkomen aan medehelpende echtgenoot: voorzichtigheid geboden" (noot onder Luik 24 november 1999), *TFR* 2000, 177-178.

NUDELHOLE, S., "Théorie des récompenses – Nécessaire corrélation entre l'enrichissement d'un patrimoine et l'appauvrissement d'un autre" (noot onder Cass. 21 januari 1998), *Rev.trim.dr.fam.* 1988, 577-581.

PINTENS, W., "Het Belgisch huwelijksgoederenrecht in rechtsvergelijkend perspectief", *TPR* 2005, 317-368.

- PINTENS, W., "Is ons familiaal vermogensrecht nog bij de tijd?", *RW* 2011-2012, 49-54.
- SABBE, K. en COPS, G., "Niet getrouwd, wel gescheiden. Juridische aspecten van de beëindiging van de samenwoning", *Not.Fisc.M.* 2002, 1-19.
- SCHRAMA, W., "Een redelijk en billijk relatierecht", *TPR* 2010, 1703-1739.
- SENAEVE, P., "Wettelijke samenwoning", *Comm. Pers.*, art. 1475-1479, Antwerpen, Kluwer rechtswetenschappen.
- TAYMANS, J., "Cohabitation légale et pratique notariale", *Rev.not.b.* 2004, 390-399.
- TORFS, N., "Gratis werken toch niet gratis" (noot onder Luik 16 januari 2002), *TBBR* 2004, 327-333.
- TORFS, N., "Is het nieuwe sociaal statuut voor de meewerkende echtgenoot ook relevant voor het huwelijksvermogensrecht?", *T.Not.* 2006, 303-313.
- VAN BAEL, J., "Het huwelijkscontract van scheiding van goederen met een toegevoegd "intern gemeenschappelijk vermogen". Ceci n'est pas un régime matrimonial", *T.Not.* 2010, 224-248.
- VAN BAEVEGHEM, B., "Lening en de morele onmogelijkheid in het B.W." (noot onder Rb. Leuven 22 oktober 2003), *RABG* 2004, 744-748.
- VAN GEEL, A. en DECLERCK, C., "Actuele planningstechnieken in vraag gesteld", *Not.Fisc.M.* 2011, 178-198.
- VERBEKE, A., "Naar een billijk relatievermogensrecht", *TPR* 2001, 373-402.
- VERBEKE, A., "Ongelijkheid in huwelijks- en samenlevingscontracten", *Tijdschrift Conflicthantering* 2009, nr. 8, 21-30.
- VERBEKE, A., "Scheiding van goederen en onverdeeldheden. Over de rechtsgeldigheid van een TIGV", *T.Not.* 2011, 179-192.
- VERSCHELDEN, G., BROUWERS, S., BOONE, K., MARTENS I. en VERSTRAETE, K., "Overzicht van rechtspraak. Personen- en familierecht (2001-2006)", *TPR* 2007, 141-789.
- VERSTRAETE, K., "Beëindiging buitenhuwelijkse samenwoning", *NJW* 2008, 566-585.
- VINCK, B., "Overzicht van rechtspraak (2000-2012) – De wettelijke samenwoning", *T.Fam.* 2012, 196-206.
- WYLLEMAN, B., "Vergoedingen van prestaties voor familie of vrienden op basis van zaakwaarneming of vermogensvershuiving zonder oorzaak" (noot onder Brussel 3 juni 1996), *AJT* 1996-1997, 330.

b) Bijdragen

ALLAERTS, V., "Samenwoningsrecht" in PINTENS, W. en DU MONGH, J. (eds.), *Patrimonium 2006*, Antwerpen, Intersentia, 2006, 141-171.

ALLAERTS, V., "Samenwoningsrecht" in PINTENS, W. en DU MONGH, J. (eds.), *Patrimonium 2007*, Antwerpen, Intersentia, 2007, 67-91.

ALLAERTS, V., "Samenwoningsrecht" in PINTENS, W., DU MONGH, J. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 55-75.

ALLAERTS, V., "Samenwoningsrecht" in PINTENS, W., DU MONGH, J. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2009*, Antwerpen, Intersentia, 2009, 61-82.

ALLAERTS, V., "Samenwoningsvermogensrecht" in PINTENS, W. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2010*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 41-58.

BARBAIX, R., "De vermogensrechtelijke solidariteit tussen gehuwde en samenwonende partners: grenzen en mogelijkheden" in ALOFS, E., BARBAIX, R., BROUWERS, S., KRUGER, T. en PLETS, N. (eds.), *Samenlevingsvormen & recht: Huwelijk, wettelijk en feitelijk samenwonen*, Antwerpen, Maklu, 2012, 51-78.

BEGUIN, E., "Unicité ou pluralité du régime juridique de l'entreprise individuelle. L'entreprise et le droit des régimes matrimoniaux: une construction inachevée?" in *10 années d'application de la réforme des régimes matrimoniaux*, Brussel, Bruylant, 1988, 61-93.

BOELE-WOELKI, K., "Redelijkheid en billijkheid in het vermogensrecht van echtgenoten en samenlevers: moeten maatregelen genomen worden bij koude uitsluiting?" in PINTENS, W. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2011*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 357-360.

BRAT, S., "(Re)mariage ou cohabitation" in LELEU, Y., VERBEKE, A., TAYMANS, J. en BOURGEOIS, M. (eds.), *Le couple: vie commune*, Brussel, Larcier, 2009, 29-36.

BRAT, S., "Utilité de la cohabitation (légale) dans le cadre d'une planification patrimoniale" in LELEU, Y., VERBEKE, A., TAYMANS, J. en BOURGEOIS, M. (eds.), *Le couple: vie commune*, Brussel, Larcier, 2009, 153-156.

CASMAN, H., "Enkele aspecten van vermogensrechtelijke overeenkomsten tussen samenwoners sedert de wet van 23 november 1998" in VAN EECKHOUTTE, W., (red.) *Overeenkomstenrecht, XXVIste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 1999-2000*, Antwerpen, Kluwer, 2000, 205-268.

CASMAN, H., "Gehuwd, wettelijk of feitelijk samenwonend: wat maakt het uit? Vermogensrechtelijke aspecten, andere dan bij overlijden" in FORDER, C. en VERBEKE, A. (eds.), *Gehuwd of niet: maakt het iets uit?*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 149-197.

CASMAN, H., "Recente ontwikkelingen in het familiaal vermogensrecht: beëindiging van de relatie tussen ongehuwde samenwoners" in MOEYKENS, F. (ed.), *De Praktijkjurist X*, Gent, Story, 2006, 1-31.

CASMAN, H., "Vereffening-verdeling na beëindiging van de relatie tussen ongehuwde samenwoners" in MATTHIJS, K., VERSTRAETE, J. en BAEL, J., *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 345-370.

CASTELEIN, C. en DE CLERCQ, M., "Model van samenlevingsovereenkomsten" in CASTELEIN, C., VERBEKE, A. en WEYTS, L. (eds.), *Notariële actualiteit 2009-2010*, Brussel, Larcier, 2010, 93-110.

CLESSE, J. en LAUVAUX, V., "Le contrat de travail entre époux" in JEUNES BARREAU DE LIEGE, *La liquidation des régimes de séparation de biens*, Luik, Jeune Barreau, 2000, 101-119.

DE MULDER, W., "Het samenwoningsvermogensrecht voor en na de wet van 23 november 1998" in DE MULDER, W., KOPPEN, H., MEES, F., DEVENYN, M., VAN HOECKE, K., VERHELLEN, J. en CASMAN, H., *Tot de dood ons scheidt?*, Antwerpen, Maklu, 2000, 7-39.

DE STEFANI, I., "Les clauses de comptes et les conventions patrimoniales entre cohabitants" in DE PAGE, P. en CULOT, A. (eds.), *Cohabitation légale et cohabitation de fait. Aspects civils et fiscaux*, Louvain-la-Neuve, Anthemis, 2008, 65-90.

DE WULF, C., "Problemen rond aandelen die eigen goed zijn of die behoren tot de huwgemeenschap" in *Facetten van ondernemingsrecht: Liber amicorum professor Frans Bouckaert*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2000, 349-379.

DE WULF, C., "Slotbeschouwingen bij de cyclus "Familiale vermogensplanning in de 21^e eeuw" in *Familiale vermogensplanning, XXXste Postuniversitaire Cyclus Willy Delva, 2003-2004*, Mechelen, Kluwer, 2004, 755-765.

DECLERCK, C., "Huwen of samenwonen? – Enkele familiaal vermogensrechtelijke aspecten" in CASTELEIN, C., VERBEKE, A. en WEYTS, L. (eds.), *Notariële actualiteit 2009-2010*, Brussel, Larcier, 2010, 61-110.

DELIEGE, A., "De verhouding tussen de beslissing om te ondernemen en het huwelijksvermogensstelsel" in CASMAN, H. en VAN LOOK, M., *Huwelijksvermogensrecht (XIV. Ondernemen en huwelijksvermogensrecht)*, Mechelen, Kluwer, losbl.

FORDER, C. en VERBEKE, A., "Geen woorden maar daden. Algemene rechtsvergelijkende conclusies en aanbevelingen" in FORDER, C. en VERBEKE, A. (eds.), *Gehuwd of niet: maakt het iets uit?*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 489-640.

GALLUS, N., "Questions d'actualité en matière de cohabitation légale" in PIRE, D. (ed.), *Droit des familles*, Luik, Anthemis, 2010, 175-195.

GENICOT, G., "Participation du conjoint à l'exploitation du fonds de commerce de son époux" in *Chronique de droit à l'usage du notariat. Volume 30*, Brussel, Larcier, 1999, 299-301.

- GERLO, J., "Personen- en familierecht" in *Rechtskroniek voor het Notariaat deel 1*, Brugge, Die Keure, 2002, 30-33.
- GIMENNE, C., "L'indemnisation de l'industrie personnelle d'un époux déployée au profit de bien patrimonial conjugal" in LELEU, Y. (ed.), *Actualités de droit familial*, deel 49, oktober 2001, Luik, CUP, 2001, p. 407 e.v.
- GOOSSENS, E., "Samenwoningsvermogensrecht" in PINTENS, W. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2011*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 63-83.
- GOOSSENS, E., "Samenwoningsvermogensrecht" in PINTENS, W. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 37-55.
- HERBOTS, J., "Het concubinaat in het verbintenissenrecht" in SENAEVE, P., *Concubinaat*, Leuven, Acco, 1992, 73-115.
- HEYVAERT, A., "De vermogensverhoudingen bij de wettelijke samenwoning" in CASMAN, H., ENGELS, C. en HEYVAERT, A. (eds.), *Notariële actualiteit Familiaal vermogensrecht*, Brugge, Die Keure, 2002, 33-61.
- JEANMART, N., "Le ménage de fait" in X., *Répertoire pratique du droit belge. Législation, Doctrine et Jurisprudence. Complément VIII*, Brussel, Bruylant, 1995, 335-474.
- LELEU, Y., "Vereffening van schuldvorderingen en vergoedingen in verband met onroerende investeringen" in CASMAN, H., LELEU, Y. en VERBEKE, A. (ed.), *Eigenzinnig familiaal vermogensrecht - Le droit patrimonial de la famille sans préjugés*, Mechelen, Larcier, 2002, 39-70.
- MICHAUX, S., "Les mécanismes de correction des déséquilibres patrimoniaux lors de la rupture du couple" in HAUSER, J. en RENCHON, J. (eds.), *Différentiation ou convergence des statuts juridiques du couple marié et du couple non marié?* Brussel, Bruylant, 2005, 203-244.
- NIJS, A., "Fiscaliteit en de diverse samenlevingsvormen in België" in FORDER, C. en VERBEKE, A. (eds.), *Gehuwd of niet: maakt het iets uit?*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 377-397.
- PIGNOLET, D., "Hoe ver reikt de solidariteit tussen feitelijke samenwonende partners?" in PINTENS, W., DU MONGH, J. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 251-271.
- PINTENS, W., "Vermogensrechtelijke gevolgen van ongehuwd samenwonen. De wettelijke samenwoning" in PINTENS, W. (ed.), *Themis 2000-2001 Familiaal vermogensrecht*, Brugge, Die Keure, 2001, 5-26.
- PINTENS, W., "Naar een Europees internationaal familiaal vermogensrecht" in PINTENS, W. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2011*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 371-376.
- SENAEVE, P., "Van concubinaat naar wettelijke samenwoning en verder" in PINTENS, W., ALEN, A., DIRIX, E. en SENAEVE, P. (red.), *Vigilantibus Ius Scriptum : Feestbundel voor Hugo Vandenberghe*, Brugge, Die Keure, 2007, 275-288.

- TAINMONT, F., "Les charges du ménage" in RENCHON, J. en TAINMONT, F. (eds.), *Le couple non marié à la lumière de la cohabitation légale*, Louvain-la-Neuve, Bruylant, 2000, 127-153.
- TAYMANS, J., "Séparation des biens avec participation aux acquets" in X. (ed.), *Le couple: autonomies de volontés*, in *Association des licenciés en notariat*, Brussel, Larcier, 2006, 17-33.
- TAYMANS, J., "Les contrats de vie commune" in LELEU, Y., VERBEKE, A., TAYMANS, J. en BOURGEOIS, M. (eds.), *Le couple: vie commune*, Brussel, Larcier, 2009, 157-164.
- TORFS, N., "De handelszaak en het huwelijksvermogensrecht. Enkele capita selecta" in BOUCKAERT, F., BYTTEBIER, J., DU LAING, B. en PELGROMS, H. (eds.), *Notariële aspecten van de handelszaak en de handelshuur*, Antwerpen, Maklu, 2005, 197-217.
- TORFS, N., "Enkele specifieke vragen i.v.m. het familiaal vermogensrecht en de handelszaak" in COUSY, H., TILLEMANS, B. en BENOIT-MOURY, A. (eds.), *Brugge*, Die Keure, 2001, 371-386.
- TORFS, N. en VAN SOEST, E., "De redactie van een samenlevingsovereenkomst (wettelijke samenwoning)" in WEYTS, L., VERBEKE, A. en GOOVAERTS, E. (eds.), *Actualia Familiaal Vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, 59-77.
- TORFS, N. en VANDEMAELE, S., "Arbeid geleverd door een echtgenoot gehuwd onder het wettelijk stelsel en vergoedingen" in PINTENS, W., DU MONGH, J. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2008*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 191-211.
- UYTTENHOVE, A. en ALOFS, E., "Gehuwd of ongehuwd: maakt het iets uit in het Belgische socialezekerheidsrecht" in FORDER, C. en VERBEKE, A. (eds.), *Gehuwd of niet: maakt het iets uit?*, Antwerpen, Intersentia, 2005, 433-487.
- VAN DEN HOUTE, B., "Hoe anticiperen op financiële geschillen tussen samenwoners?" in PINTENS, W. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 193-214.
- VAN EECKHOUTTE, W., VAN OOSTVELDT, E. en WEYTS, L., "Huwelijk en vennootschappen" in CASMAN, H. en VAN LOOK, M., *Huwelijksvermogensrecht (TIV. Huwelijk en vennootschappen)*, Mechelen, Kluwer, losbl.
- VERBEKE, A., "Het huwelijkscontract van scheiding van goederen. Pleidooi voor een warme uitsluiting" in K.N.F.B. (ed.), *De evolutie in de huwelijkscontracten*, Recyclagedagen 1995 van de Nederlandstalige Raad, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen België, 1995, 81-191.
- VERBEKE, A., "Weg met huwelijk en echtscheiding" in CORNELIS, L. (ed.), *Liber Amicorum Tijdschrift voor Privaatrecht en Marcel Storme*, Brussel, Story-Scientia, 2004, 969-982.
- VERHEYDEN-JEANMART, N., "Les effets patrimoniaux de l'union libre et de sa rupture" in DE PAGE, P. en DE VALKENEER, R., *L'union libre*, Brussel, Bruylant, 1992, p.104.
- VERSTRAETE, J., "Beschermingstechnieken (andere dan tontine- en aanwasbedingen) tussen ongehuwd samenwonenden" in MATTHIJS, K., VERSTRAETE, J. en BAEL, J., *Familie op maat*, Mechelen, Kluwer, 2005, 25-87.

WILLEMS, K., "Het familierecht als toepassingsgebied bij uitstrek van de natuurlijke verbintenis?" in PINTENS, W. en DECLERCK, C. (eds.), *Patrimonium 2012*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 231-250.

WYLLEMAN, A., "Familiaal vermogensrecht" in *Rechtskroniek voor het Notariaat deel 10*, Brugge, Die Keure, 2007, 69-89.

c) *Boeken*

APS, F., BROUWERS, S., COLETTE, M., HUYSMANS, C., PIGNOLET, D., STOOP, E. en TREMMERY, J., *Familierecht, Handboek voor de advocaat-stagiair*, Mechelen, Kluwer, 2011, 585 p.

BARBAIX, R. en VERBEKE, A., *Beginselen relatievermogensrecht*, Brugge, Die Keure, 2012, 277 p.

DE PAGE, P. en CULOT, A. (eds.), *Cohabitation légale et cohabitation de fait. Aspects civils et fiscaux*, Louvain-la-Neuve, Anthemis, 2008, 197 p.

DE PAGE, P., TAYMANS, J., PIRON, P., SCIORTINO, S., DENOTTE, T. en CULOT, A., *Le couple: autonomies de volontés*, Brussel, Larcier, 2006, 151 p.

DE WULF, C., *Notarieel familierecht en familiaal vermogensrecht. Het opstellen van notariële akten*, Mechelen, Kluwer, 2011, 1341 p.

JEANMART, N., *Les effets civils de la vie commune en dehors du mariage*, Brussel, Larcier, 1986, 352 p.

KONINKLIJKE FEDERATIE VAN BELGISCHE NOTARISSEN (ed.), *Ongehuwd samenwonen*. Recyclagedagen 1996 van de Nederlandstalige Raad, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1996, 217 p.

LELEU, Y., *Droit des personnes et des familles*, Brussel, Larcier, 2010, 838 p.

LELEU, Y. (red.), *Droit patrimonial des couples*, Luik, Anthemis, 2011, 294 p.

PINTENS, W., VAN DER MEERSCH, B. en VANWINCKELEN, K., *Inleiding tot het familiaal vermogensrecht*, Leuven, Universitaire Pers, 2002, 997 p.

PINTENS, W., VANWINCKELEN, K. en DU MONGH, J., *Schets van het familiaal vermogensrecht*, Antwerpen, Intersentia, 2008, 394 p.

PINTENS, W., DECLERCK, C., DU MONGH, J. en VANWINCKELEN K., *Familiaal Vermogensrecht*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 1345 p.

RENCHON, J. en TAINMONT, F., *Le couple non marié à la lumière de la cohabitation légale*, Louvain-la-Neuve, Bruylant-Academia, 2000, 343 p.

SCHEERS, B., *Onderhoudsplicht na feitelijke samenleving*, Mechelen, Kluwer, 2010, 159 p.

SENAEVE, P., *Concubinaat*, Leuven, Acco, 1992, 230 p.

SENAEVE, P., *Compendium van het Personen- en Familierecht*, Leuven, Acco, 2011, 700 p.

SENAEVE, P., SWENNEN, F. en VERSCHELDEN, G. (eds.), *De beëindiging van de tweerelatie*, Antwerpen, Intersentia, 2012, 353 p.

TORFS, N., *Gezin en arbeid. Enkele huwelijkvermogensrechtelijke twistpunten*, Brussel, Larcier, 2008, 132 p.

TREMMERY, J., *Samenleven of huwen?*, Heule, UGA, 2010, 216 p.

VAN HAEGENDOREN, M. (ed.), *Meewerkende echtgenote. Doe je het of doe je het niet?*, Brussel, Nederlandstalige vrouwenraad, 1997, 128 p.

VANDELANOTTE, N., *Samenleven en fiscus*, Mechelen, Kluwer, 2010, 172 p.

VERBEKE, A., *Goederenverdeling bij echtscheiding*, Antwerpen, Maklu, 1991, 499 p.

VERBEKE, A., BUYSSENS, F. en DERYCKE, H. (eds.), *Vermogensplanning met effect bij leven: huwelijk en samenwoning*, Brussel, Larcier, 2011, 158 p.

WILLEMS, K., *De natuurlijke verbintenis*, Brugge, Die Keure, 553 p.

B. Nederland

1. Wetgeving

Nieuw Burgerlijk Wetboek

2. Rechtspraak

HR 8 oktober 1982, *NJ* 1984, 2.

HR 8 juli 1985, *NJ* 1986, 358.

HR 4 december 1987, *NJ* 1988, 610.

HR 26 mei 1989, *NJ* 1990, 23.

HR 27 juli 1999, *RvdW* 1999, 147C. (*Setz/Brunings*).

Rb. Assen 8 maart 1983 en 7 februari 1984, *NJ* 1987, 427.

Rb. Arnhem 7 maart 1991, *RN* 1991, nr.5, 195.

Rb. Rotterdam 27 januari 1992, *NJ* 1993, 258, o.w. 4.2.

3. Rechtsleer

a) *Artikels*

ANTOKOLSKAIA, M., BREEDERVELD, B., HULST, J., KOLKMAN, W., SALOMONS, F. en VERSTAPPEN, L., "Koude uitsluiting, Materiële problemen en onbillijkheden na scheiding van in koude uitsluiting gehuwde echtgenoten en na scheiding van ongehuwd samenlevende partners, alsmede instrumenten voor de overheid om deze tegen te gaan", *Serie Familie & Recht nr. 2*, Den Haag Boom Juridische Uitgevers, 2011, 342 p.

b) *Bijdragen*

SCHONEWILLE, F., "Geregistreerd partnerschap", in SCHONEWILLE, F., *Relatievermogensrecht geschetst*, Nijmegen, Ars aequi libri, 2011, 233-236.

SCHRAMA, W., "Relatievermogensrecht voor ongehuwde samenlevers", in SCHONEWILLE, F., *Relatievermogensrecht geschetst*, Nijmegen, Ars aequi libri, 2011, 237-260.

c) *Boeken*

BOELE-WOELKI, K., CURRY-SUMMER, I., JANSEN, M. en SCHRAMA, W., *Huwelijk of geregistreerd partnerschap?*, Deventer, Kluwer, 2007, 346 p.

GERLO, J., *Over wettelijke samenlevingsvormen in België, Frankrijk en Nederland*, Antwerpen, Kluwer, 2001, 40 p.

HEIDA, A., *Gids geregistreerd partnerschap*, Deventer, Kluwer, 2000, 97 p.

KOLKMAN, W., REINHARTZ, B., VERSTAPPEN, L. en VAN VIJFEIJKEN, I. (red.), *Tekst en commentaar. Erfrecht. Relatievermogensrecht.*, Deventer, Kluwer, 2010, 1434 p.

SCHONEWILLE, F., *Partijautonomie in het relatievermogensrecht*, Apeldoorn, Maklu, 2011, 407 p.

SCHRAMA, W., *Vermogensrecht voor ongehuwde samenlevers*, Deventer, Kluwer, 2000, 206 p.

SCHRAMA, W., *De niet-huwelijkse samenleving in het Nederlandse en Duitse recht*, Deventer, Kluwer, 2004, 691 p.

VAN MOURIK, M. en NUYTINCK, A., *Personen- en familierecht, huwelijksvermogensrecht en erfrecht*, Deventer, Kluwer, 2009, 409 p.

VAN MOURIK, M. en VERSTAPPEN, L., *Handboek Nederlands vermogensrecht bij scheiding*, Deventer, Kluwer, 2006, 824 p.

d) Onlinebronnen

<http://www.arbeidsrechter.nl/meewerkende-partners-fictieve-dienstbetrekking>.

http://ondernemerinbusiness.nl/finance/aftrekposten-enbelastingvoordelen/1839/partnervergoeding-meewerkbeloning/?news_overlay=1

Auteursrechtelijke overeenkomst

Ik/wij verlenen het wereldwijde auteursrecht voor de ingediende eindverhandeling:

Arbeid verricht door een ongehuwd samenwonende partner in de handelszaak van de andere partner

Richting: **master in de rechten-rechtsbedeling**

Jaar: **2013**

in alle mogelijke mediaformaten, - bestaande en in de toekomst te ontwikkelen - , aan de Universiteit Hasselt.

Niet tegenstaand deze toekenning van het auteursrecht aan de Universiteit Hasselt behoud ik als auteur het recht om de eindverhandeling, - in zijn geheel of gedeeltelijk -, vrij te reproduceren, (her)publiceren of distribueren zonder de toelating te moeten verkrijgen van de Universiteit Hasselt.

Ik bevestig dat de eindverhandeling mijn origineel werk is, en dat ik het recht heb om de rechten te verlenen die in deze overeenkomst worden beschreven. Ik verklaar tevens dat de eindverhandeling, naar mijn weten, het auteursrecht van anderen niet overtreedt.

Ik verklaar tevens dat ik voor het materiaal in de eindverhandeling dat beschermd wordt door het auteursrecht, de nodige toelatingen heb verkregen zodat ik deze ook aan de Universiteit Hasselt kan overdragen en dat dit duidelijk in de tekst en inhoud van de eindverhandeling werd genotificeerd.

Universiteit Hasselt zal mij als auteur(s) van de eindverhandeling identificeren en zal geen wijzigingen aanbrengen aan de eindverhandeling, uitgezonderd deze toegelaten door deze overeenkomst.

Voor akkoord,

Menten, Dorien

Datum: **16/05/2013**